

Komt wel goed meneer.

Henk Dubbink

Studentnummer 1422132

Begeleidster: Angeline van der Kamp

Juni 2012

Samenvatting	4
Hoofdstuk 1 Aanleiding en probleemstelling.	5
1.1 Context.	5
1.2 Doel van het onderzoek.	5
1.3 De relevantie van het onderzoek.	5
1.3.1 Onderzoeksvraag.	6
1.4 Informatie over het onderwerp	6
Hoofdstuk 2 Theoretische onderbouwing.	7
2.1 Inleiding	7
2.2 Reflecteren	7
2.2.1 Vorm van reflectie.	8
2.2.2 Duur en omvang reflectie.	9
2.2.3 Omgeving waarin gereflecteerd wordt.	9
2.3 Loopbaanbegeleider	10
2.4 Loopbaanreflectiegesprekken.	12
2.5 Samenvatting	14
Hoofdstuk 3 Onderzoeksmethodologie	15
3.1 Inleiding	15
3.2 Betrokkenen	15
3.3 Onderzoeksmethode	15
3.4 Beschrijving van de fasen in het onderzoek	16
3.5 Beschrijving onderzoeksinstrumenten	17
3.6 Triangulatie	17
3.7 Ethische aspecten	17
3.8 Samenvatting	18
Hoofdstuk 4 Data-analyse en resultaten	20
4.1 Inleiding	20
4.2 Soort data en weergave	20
4.3 Vooronderzoek vragenlijst jongens en mentoren	20

4.4	Interview jongens	21
4.5	Enquête jongens	21
4.6	Conclusie op data-niveau	23
	Hoofdstuk 5 Bevindingen en antwoorden op mijn onderzoeksvraag	24
5.1	Inleiding	24
5.2	Antwoorden en conclusies op de deelvragen	24
5.2.1	Hebben jongens behoefte om te reflecteren in het kader van LOB	24
5.2.2	Welke vorm van reflectie spreekt jongens het meest aan	24
5.2.3	Duur en omvang van reflectiemoment	25
5.2.4	In welke omgeving willen jongens het liefst reflecteren	25
5.2.5	Met wie willen jongens het liefst reflecteren	26
5.3	Antwoord op mijn onderzoeksvraag	26
	Hoofdstuk 6 Conclusies en aanbevelingen	27
6.1	Inleiding	27
6.2	Conclusies	27
6.3	Aanbevelingen voor de praktijk	28
6.4	Aanbevelingen voor vervolgonderzoek	28
6.5	Samenvatting	29
	Hoofdstuk 7 Evaluatie	31
7.1	Inleiding	31
7.2	Wat heeft het onderzoek voor mij betekend	31
7.3	Wat heb ik als onderzoeker geleerd?	31
7.4	Aanbevelingen vanuit mijn ervaringen voor andere onderzoekers	32
	8.0 Nawoord	33
	Bronnenlijst	34
	Bijlagen	40

Samenvatting

Tijdens mijn werk als decaan op een VMBO-school ben ik veel in gesprek met jongeren over een eventueel beroepskeuze of keuze van een mbo-opleiding. In deze gesprekken is het mij opgevallen dat meisjes gemakkelijker praten over hun toekomst dan jongens. Meisjes zijn veel opener en enthousiaster in het gesprek dan jongens. Het lijkt alsof meisjes meer met hun toekomst bezig zijn dan jongens.

In dit onderzoek wil ik er achter komen of reflectie een handvat kan zijn om jongens bewust te maken van het feit dat ze voor een keuzemoment staan.

Omdat ik zelf deel uitmaak van het onderzoek ben ik tot de conclusie gekomen dat een actieonderzoek, in mijn situatie, de meest geschikte manier van onderzoek doen was. Om onderzoek te kunnen doen moet er een verlegenhedsvraag zijn. Mijn verlegenhedsvraag was:

“Hoe kunnen wij jongens laten reflecteren in het kader van Loopbaan Oriëntatie en Begeleiding”.

Uit deze verlegenhedsvraag zijn 5 deelvragen ontstaan. Door antwoord te vinden op de deelvragen heb ik antwoord gekregen op mijn verlegenhedsvraag. De antwoorden zijn voortgekomen uit data die ik op verschillende manieren heb verkregen. Deze manieren waren een vragenlijst, interview en het afnemen van een enquête. Data is aangeleverd door mijn respondenten. Respondenten in mijn onderzoek waren de jongens uit klas 2 en 4 die onderwijs genieten op BBL en KBL- niveau. Nadat alle data was verzameld en geanalyseerd heeft data mij antwoord gegeven op mijn deelvragen en hierdoor op mijn onderzoeksvraag. Vanuit deze antwoorden heb ik een aantal adviezen geformuleerd. Deze adviezen zijn aan het team, waarvan ik deel uitmaak, voorgelegd. Deze adviezen zijn door het team en de sectordirecteur ter harte genomen en in de praktijk uitgevoerd.

Hoofdstuk 1 Aanleiding en probleemstelling

1.1 Context

Sinds 2008 werk ik als docent en als decaan in de afdeling Vakcollege (VC, 2012) en Intersectoraal onderwijs (ISP, 2012) op een school voor VMBO (Vorbereidend Middelbaar Beroeps Onderwijs). Met ingang van het schooljaar 2012-2013 worden beide afdelingen samen gevoegd. In deze vernieuwde sector is voor Loopbaan Oriëntatie en Begeleiding (LOB) een belangrijke rol weggelegd.

Sinds kort is er op de school waar ik werk een werkgroep geformeerd die zich bezig gaat houden met de inhoud en invulling van de LOB-lessen. Als decaan beroepsgerichte leerwegen zal ik hier een deel van de mogelijkheden aan gaan reiken.

1.2 Doel van het onderzoek

Doel van mijn onderzoek is om er achter te komen hoe jongens uit de beroepsgerichte leerwegen het liefst reflecteren op een sector of beroepskeuze. Jongens zullen specifiek mijn doel zijn in dit onderzoek. Ik ga daarbij op zoek naar mogelijkheden, om als decaan of loopbaanbegeleider de jongens aan het praten/schrijven te krijgen en hierdoor aan het denken te krijgen over hun toekomst. Kan ik dit beter schriftelijk doen of in gesprek gaan? Welke omgeving is het prettigst en met wie willen jongens het liefst reflecteren over hun toekomst.

1.3 De relevantie van mijn onderzoek

Als decaan ben ik betrokken bij LOB, en heb ik mij verdiept in LOB en loopbaanleren. In dit onderzoek wil ik proberen te ontdekken hoe ik met jongens kan reflecteren. Reflectie kan een instrument zijn om jongens bewust te maken van een keuze voor later.

Belangstelling voor het onderwerp reflectie is gewekt nadat ik een artikel in een tijdschrift had gelezen dat was geschreven door Kuipers (2010). Zij is werkzaam als lector Pedagogiek van de beroepsvorming aan de Haagse Hogeschool en wordt gezien als een deskundige op het gebied van loopbaanreflectiegesprekken (De Haagse Hogeschool, 2012). De werkgroep LOB, mentoren bovenbouw en mijn direct leidinggevenden wil ik op de hoogte houden van mijn bevindingen en adviseren wat reflectie kan betekenen in het kader van LOB.

1.3.1. Onderzoeksvraag

Mijn ik/onderzoeksvraag is:

Hoe kunnen wij jongens laten reflecteren in het kader van Loopbaan Oriëntatie en Begeleiding?

Deelvragen zijn:

- Hebben jongens behoefte om te reflecteren in het kader van LOB?
- Welke vorm van reflectie spreekt jongens het meest aan?
- Duur en omvang van reflectiemoment?
- In welke omgeving willen jongens het liefst reflecteren?
- Met wie willen jongens het liefst reflecteren?

1.4 Informatie over het onderwerp

De Stichting Leerplan Ontwikkeling (SLO,2011) heeft een aantal handreikingen gegeven met betrekking tot het starten en ontwikkelen van LOB op VMBO-scholen. Op het onderwerp reflectiegesprekken als hulpmiddel gaan zij dieper in. Kuijpers (2010) heeft onderzoek gedaan naar de zin en waarde van reflectiegesprekken met betrekking tot LOB-activiteiten. Volgens haar is het belangrijk dat leerlingen hun opgedane kennis en ervaringen in relatie kunnen brengen met hun persoonlijke kwaliteiten, idealen en karakter eigenschappen om tot een goede vervolgkeuze te komen. Reflectiegesprekken zijn hiervoor ideaal volgens haar. Tom Luken (2010) geeft aan dat er risico's zijn bij het reflecteren op jeugdige leeftijd. Deze twee deskundigen hebben mij nieuwsgierig gemaakt over reflectie bij LOB. In hoofdstuk 2 geef ik een actuele beschouwing van relevante literatuur met betrekking tot deze onderwerpen.

Hoofdstuk 2 Theoretische onderbouwing

2.1 Inleiding

In dit hoofdstuk ga ik de domeinen bestuderen die van toepassing zijn op mijn onderzoeksvraag. Dit zijn de domeinen reflecteren, loopbaanbegeleider, loopbaanreflectiegesprekken. Tijdens mijn werk als decaan op een VMBO-school ben ik veel in gesprek met jongeren over een beroepskeuze of keuze voor een MBO-opleiding (Middelbaar Beroeps Onderwijs). Jongens schuiven de beslissing over de toekomst door naar de dag van morgen, is mijn ervaring. In dit onderzoek wil ik er achter komen of reflectie een handvat kan zijn om jongens er bewust van te maken dat ze voor een keuzemoment staan.

2.2 Reflecteren

Westenberg (2008) vindt dat er grote verschillen zitten tussen leerlingen in timing en ontwikkeling en vooral het tempo hierin. Volgens Nelis en Sark (2009) zijn jongeren er qua hersenontwikkeling nog niet aan toe om een beroepskeuze voor later te maken. Kiezen op korte termijn gaat hen steeds beter af, later staat niet hoog op hun prioriteitenlijst. Bakker et al. (2007) sluiten hierop aan met hun stelling 'kiezen moet je kunnen'. Of de leerling kan kiezen is volgens hen afhankelijk van de informatie die hij krijgt: hij moet inzicht hebben in de verschillende mogelijkheden en weten wat er allemaal te koop is op het gebied van opleidingen en beroepen.

Nelis en Sark (2009) geven aan dat je jongeren op deze leeftijd aan de hand mee moet nemen om ze door het keuzeprocess te leiden. Jongeren hebben grote behoefte aan iemand die doet wat zij nog niet kunnen omdat hun prefrontale cortex nog niet zo ver is, namelijk vooruit denken. Jongeren willen zelf bepalen wat ze doen maar denken nog niet goed over de eventuele gevolgen van de keuze na. Reden van het niet goed door denken van beslissingen ligt in het feit dat hun hersenen nog niet volgroeid zijn. In het vooruit denken zullen jongeren en vooral de jongens begeleiding moeten krijgen.

Ik denk dat als jongens leren reflecteren zij een positieve stap kunnen maken in het vooruit denken. Vos en Vlas (2000) vinden dat je doormiddel van reflectie, verandering in houding of gedrag kunt bewerkstelligen. Luken (2009) hecht weinig waarde aan reflectie met jongens. Volgens hem zitten er zelf risico's aan.

Kuijpers (2010) vindt dat leerlingen opgedane kennis en ervaringen tijdens PSO/LOB, bedrijfsbezoeken en stage in relatie kunnen brengen met hun persoonlijke kwaliteiten, idealen en karaktereigenschappen. Volgens haar moeten de leerlingen niet alleen het onderwijs en werkveld onderzoeken maar ook zichzelf. Reflectie is een middel om deze

componenten te onderzoeken. Om te leren kiezen is het belangrijk dat leerlingen ervaringen opdoen omdat leerlingen naar aanleiding van deze ervaringen kunnen ondervinden of dit beroep de juiste keuze is. Dit kan door te experimenteren, ervaringen op te doen en zich een realistisch beeld van het werk te kunnen vormen (Cohen-Scali,2003). Volgens CPS (2011) is gebleken dat leerlingen geen samenhang zien tussen deze activiteiten. Reflectie kan het middel zijn om samenhang te bewerkstelligen tussen deze activiteiten. In het kader van LOB wil op de school waar ik werk reflectiemomenten, na activiteiten, plannen om met de jongens over hun opgedane ervaringen te reflecteren en wat de volgende stap kan zijn in een keuzemoment.

2.2.1 Vorm van reflectie

Bij reflecteren is het de bedoeling dat denkactiviteiten worden gebruikt. Deze reflectieve denkactiviteiten moeten worden vast gelegd. Mondelinge reflectie kun je opnemen met geluidsdragers. Schriftelijke reflectie leg je vast op papier of in een word-document. Mondeling reflectie kan individueel plaats vinden of in groepsverband. In dit onderzoek wil ik achterhalen op welke wijze jongens willen reflecteren.

Wang en Ling (2008) constateerden dat leerlingen beter reflecteren als er goede vragen worden gesteld. De kwaliteit van de vragen zijn belangrijk (Zhu,1996). Leerlingen hebben moeite met algemene vragen, deze kunnen ze niet vertalen naar hun eigen situatie en context. Juist de eigen situatie en context vind ik belangrijk om op te reflecteren. De manier van vragenstellen en de juiste vragen is belangrijk. Ik wil op de manier van vragen stellen gaan letten in mijn onderzoek en kijken of dit verschil uitmaakt op wat jongens antwoorden. Schriftelijke reflecties gaan meestal over meerdere gebeurtenissen. Mondelinge reflecties over een enkele gebeurtenis maar wordt dan dieper op in gegaan (Rolfe et al,2001). Burton (2000) adviseert om zowel schriftelijk als mondeling te gaan reflecteren. Het voordeel van individuele reflectie is dat de leerling zich meer op zijn gemak voelt omdat andere leerlingen niet mee luisteren en hij vrijuit kan praten. Nog een voordeel van individuele reflectie is dat de leerling meer aandacht krijgt. Bij groepsgesprekken hebben jongens het voordeel dat ze elkaar tijdens het gesprek aanvullen en elkaar op nieuwe ideeën brengen heb ik ervaren. Ik heb geconstateerd dat het nodig is om te streven naar een evenwichtige manier van reflectie, zowel mondeling als schriftelijk De ene leerling voelt zich beter bij mondelinge reflectie en de ander bij schriftelijke reflectie heb ik tijdens praktijksituaties ervaren. In dit onderzoek ga ik leerlingen vragen stellen welke manier van reflectie zij prettig vinden.

2.2.2 Duur en omvang van reflectie

Omdat een leerling geen samenhang ziet in de verschillende activiteiten in het kader van LOB, moeten leerlingen regelmatig worden uitgenodigd voor een gesprek om te reflecteren op zijn eigen ervaringen en bevindingen van de activiteiten waaraan hij heeft deelgenomen (CPS, 2011). Daarom dient er reflectie plaats te vinden op zijn kwaliteiten en motieven na activiteiten vind ik. Kuijpers (2010) concludeert dat leerlingen de opgedane kennis en ervaringen tijdens PSO/LOB, bedrijfsbezoeken en stage in relatie kunnen brengen met hun persoonlijke kwaliteiten, idealen en karaktereigenschappen. Volgens haar moeten de leerlingen niet alleen het onderwijs en werkveld onderzoeken maar ook zichzelf, om er achter te komen of ze een keuze maken die bij hun past.

Om te leren kiezen moeten leerlingen ervaringen opdoen, omdat leerlingen naar aanleiding van deze ervaringen kunnen ondervinden of dit beroep de juiste keuze is. Uit bovenstaande maak ik op, dat reflectie op de opgedane ervaringen tijdens LOB-activiteiten en over de eigen kwaliteiten van waarde is voor de leerling. Meijers (2008) geeft aan dat leerlingen soms het gevoel hebben dat ze te veel moeten reflecteren. Omdat er te vaak gereflecteerd wordt, wordt het reflecteren een verplichting en is het leerresultaat nihil. In dit onderzoek wil ik er achter komen hoe lang een gesprek mag duren en hoeveel vragen er op een reflectieformulier mogen staan.

2.2.3 Omgeving waarin gereflecteerd wordt

Leerlingen moeten zich veilig voelen in de omgeving waar gereflecteerd wordt (SLO, 2008). Wanneer vindt de leerling de omgeving veilig genoeg om open te reflecteren. Bij reflectiegesprekken waarin de leerling zich uitspreekt over ervaringen en indrukken opgedaan tijdens activiteiten, die hij liever niet met anderen deelt, is het verstandig om rekening te houden met de omgeving waarin gereflecteerd wordt (KPC, 2009). Op scholen is dit niet altijd mogelijk in verband met de beschikbare ruimte ben ik achter gekomen. Om een veilige omgeving te bewerkstelligen zal er soms iets van de organisatie worden geleverd in de vorm van het creëren van een veilige reflectieruimte zodat leerlingen zich op hun gemak voelen. Ik vind dat wij als school daarin moeten voorzien.

2.3 Loopbaanbegeleider

Ik denk dat er voor beroeps/studiekeuze een rol is weggelegd voor een loopbaanbegeleider om het één en ander, wat LOB/PSO betreft, in goede banen te leiden. Op de school waar ik

werk is de mentor eerstelijns en de decaan tweedelijns om leerlingen te begeleiden naar een keuzemoment. Dit betekent dat de mentor verantwoordelijk is voor de eerste zorg, omdat hij eerstelijns is. Komt hij er niet uit wat beroeps of vervolgopleidingskeuze betreft dan wordt er een beroep gedaan op de decaan. Ik denk dat dit anders en beter kan door iemand die dichter bij de leerling staat. In mijn visie kan vooral de beroepsgerichte vakdocent een belangrijke rol in beroeps/studiekeuze gaan vervullen. Van Hilten geeft aan dat de beroepsgerichte vakdocent waardevol kan zijn in beroeps/studiekeuze voor leerlingen, in een rapport uitgegeven door Stichting Leerplan Ontwikkeling (SLO, 2011). Hij vindt dat de beroepsgerichte docent dicht bij de leerling staat en hierdoor vaak een vertrouwenspersoon van de leerling is geworden. In zijn praktijklessen kan hij op een ontspannen en ongedwongen manier met de leerling omgaan. Hij weet vaak wat er in de leerling omgaat en heeft interesse in de wereld rondom de leerling. Leerlingen zien hem als een expert in zijn vakgebied en kloppen vaak tijdens de praktijklessen bij hem aan voor advies over een beroepskeuze. Als eventuele loopbaanbegeleider maakt hij gebruik van praktijkopdrachten om leerlingen te laten ontdekken waar hun talenten liggen (SLO, 2011).

Mijn ervaring en mening sluiten naadloos bij het bovenstaande aan. Voor mij een reden om te gaan kijken of het mogelijk is dat een praktijkdocent als loopbaanbegeleider met jongens gaat reflecteren na activiteiten, op de school waar ik werk.

Volgens CINOP (2007) is de ontwikkeling van het beroepsbeeld van groot belang, omdat het beroepsbeeld voor leerlingen en begeleiders houvast biedt bij de keuze van de vervolgopleiding. Dat die keuze voor leerlingen met een beperkt of verkeerd beroepsbeeld moeilijk(er) is, ligt dan ook voor de hand, hij maakt een keuze op grond van onvolledige informatie door het beperkte of verkeerd beroepsbeeld, wat weer tot uitval kan leiden in het mbo heb ik ervaren in mijn functie als decaan beroepsgerichte leerwegen.

Stage is een hulpmiddel om de leerling te laten ervaren wat een beroep inhoudt is mijn ervaring. Hij krijgt door stage een beter beroepsbeeld. Voor hem biedt stage een houvast of hij een goede keuze heeft gemaakt. Ook kan hij er achter komen dat zijn beeld niet goed is van het beroep en kan hij door deze ervaring een ander beroep gaan onderzoeken dat bij hem past. In een reflectiegesprek met de loopbaanbegeleider kan de leerling en de loopbaanbegeleider de ervaringen en indrukken die de leerling heeft opgedaan van het beroep bespreken en vast stellen of het beeld en gevoel van de leerling over het beroep klopt.

Het CPS (2010) geeft aan dat leerlingen tijdens stage veel informatie over het beroep opdoen, afwisselende en relevante werkzaamheden verrichten en hierdoor een reëel beeld van het beroep opdoen. Dat leerlingen vaak een verkeerd beroepsbeeld hebben is ook te lezen op de site van Onderwijs On Stage (OOS, 2012) zij zien het belang van de leerling om in een vroeg stadium een juist beroepsbeeld te vormen door middel van stage.

Zelf begeleidde ik eens een leerling die graag automonteur wilde worden. Toen ik hem na de stage vroeg hoe hij de stage vond, vertelde hij dat hij er niets aan had gehad, omdat hij er achter was gekomen dat hij het geen leuk beroep vond. Ik heb hem duidelijk kunnen maken dat deze stage juist heel erg belangrijk voor hem is geweest, omdat hij zich nu op wat anders kan oriënteren. Zo had de leerling het nog niet bekeken, het gaf hem een goed gevoel, gezien zijn glimlach.

Uit het landelijk doorstroomonderzoek is volgens van Esch en Neuvel (2010) gebleken dat bijna 1 op de 5 leerlingen aan het eind van het VMBO niet weet welk beroep hij/zij in de toekomst wil gaan uitoefenen. Terwijl nog eens 3 op de 10 leerlingen worstelen met het beroepsbeeld, in de zin dat ze daar nog maar deels invulling aan hebben kunnen geven. In een notitie van World Class Maintenance (WCM, 2010) is te lezen dat de loopbaanbegeleider een specialist is, vakdocenten hebben loopbaanleren in het vizier. Volgens Luken (2009) hebben loopbaanbegeleiders zeer verschillende achtergronden en werkwijzen. Er is geen breed gedragen visie op wat kwaliteit is of wat de kern van de begeleiding is. Mijn ervaring is dat enthousiasme en betrokkenheid belangrijk zijn. Weten waar je over praat, dat is volgens mij wat de meeste beroepsgerichte vakdocenten doen. SLO (2011) bevestigt mijn ervaring en vindt dat de beroepsgerichte docent, die meestal in het bedrijfsleven heeft gewerkt en naast zijn werk een Hoger Beroeps Opleiding (HBO) heeft gevolgd, weet waar hij over praat.

Omdat hij weet hoe het één en ander in het bedrijfsleven werkt, in combinatie met zijn onderwijservaring is hij de ideale persoon om de functie van loopbaanbegeleider te vervullen. Ik streef er naar om op de school waar ik werk, als we een nieuwe start gaan maken met één beroepsgerichte afdeling, voor de uitstroomvariant dienstverlening en commercie een loopbaanbegeleider aan te stellen en ook een loopbaanbegeleider voor de uitstroomvariant technologie en commercie. Deze loopbaanbegeleider moet in mijn visie zowel in de boven-als onderbouw lesgeven aan deze leerlingen. Dit is gemakkelijk te realiseren voor de loopbaanbegeleider door in de onderbouw de lessen PSO/ LOB te verzorgen en in de bovenbouw de praktijklessen. Op deze wijze leert hij de leerlingen vanaf klas één kennen en kan hij hun ontwikkelingen op de voet volgen. Overigens ondersteun ik de mening van CINOP (2011) dat de vakdocent wel de dialoog met de leerling aan moet kunnen gaan voor wat betreft hun praktijkervaringen.

De voorlichting en begeleiding over studie- en beroepskeuze in het voortgezet onderwijs moet dan ook heel anders, stelt Du Bois-Reymond (1994) in zijn onderzoek, naar de keuzes van leerlingen. Tijdens een symposium in Amsterdam zei zij dat het absurd is de voorlichting over te laten aan één persoon, de decaan. Ik ondersteun de mening van Du Bois-Reymond (1994) omdat ik vind dat je de leerling goed moet kennen als je een gericht advies wil geven over een eventuele beroeps/studiekeuze. Mijn ervaring is dat decanen advies moeten geven

aan leerlingen die zij niet kennen en daardoor niet weten wat de cognitieve vaardigheden van de leerling zijn. In wie, binnen de schoolcultuur, heeft de leerling vertrouwen om mee te gaan reflecteren over zijn toekomst. Ik ben van mening dat, dat iemand is die dicht bij hem staat en waar hij veel mee te maken heeft zoals zijn mentor of praktijkdocent. In mijn onderzoek wil ik hier aandacht aan gaan schenken en er achter komen met wie de jongens het liefst willen reflecteren.

2.4 Loopbaanreflectiegesprekken

Reflectie kan een handvat zijn voor de loopbaanbegeleider om te evalueren of jongens de opgedane kennis en ervaringen in relatie kunnen brengen met hun persoonlijke kwaliteiten. Matchen zijn kwaliteiten bij de opgedane kennis en ervaringen, zodat hij een verantwoorde keuze kan maken (Kuijpers, 2010).

Vos en Vlas (2000) vatten reflectie op als een bewuste, doelgerichte activiteit, die ingezet kan worden voor verandering van gedrag of houding, dus voor leren en ontwikkeling. Als definitie stellen zij voor " Reflectie is een activiteit waarbij je naar aanleiding van een gebeurtenis of situatie in dialoog treedt met jezelf en daarbij doelgericht en gerelateerd aan een vroeg of laat te ondernemen actie, terugblijkt op eerder opgedane ervaring". Enkele van de kenmerken die zij noemen zijn: Reflectie ingezet voor het ontwikkelen van competentie vereist reflectie op jezelf, een bij uitstek metacognitieve vaardigheid.

Mijn ervaring is dat de problemen juist bij de cognitieve vaardigheden van leerlingen liggen en is dat één van de redenen dat vooral jongens slecht kunnen reflecteren. Luken (2009) bevestigt dit reflectieprobleem. Het denkproces komt niet op gang als jongens niet geholpen worden. Uit ervaring heb ik ondervonden dat je de meeste jongens een zetje in de goede richting moet geven om hun waarnemingen om te zetten in informatie die hun helpt bij een beroeps/studiekeuze.

Op de meeste scholen is dit het werk van de decaan. Traditionele loopbaanbegeleiding door een decaan bestaat vooral uit studieadvies en uit het verstrekken van informatie over werk, zeggen Erikson en Schults (1982). Zij vinden dat de decaan in de regel een vakdocent is die de decaantaken parttime uitvoert. De taak van decaan is volgens mij inderdaad vrij traditioneel gebleven. Ook op de school waar ik deze functie vervul. Soms moet ik leerlingen adviseren die ik bijna niet ken. Net als SLO (2011) ben ik van mening dat sommige delen van het werk van de decaan beter kunnen worden vervuld door de loopbaanbegeleider en dat de loopbaanbegeleider meer met de leerling in gesprek gaat. Hiermee bedoel ik de loopbaanreflectiegesprekken. Volgens mij moet er niet tegen de leerling wordt gepraat maar met de leerling. De leerling moet zelf door middel van deze gesprekken ontdekken waar zijn interesses en overtuigingen liggen wat beroepskeuze of vervolg studiekeuze betreft. Bakker

et al. (2007) bevestigt deze conclusie en vult nog aan dat er rekening moet worden gehouden met de verschillen tussen leerlingen.

Volgens Mc Cash (2006) wordt werk gezien als een zinvolle invulling van het leven en daarmee moeten leerlingen volgens hem dat op zoek gaan naar eigen ideeën en overtuigingen. De leerling moet deelnemen aan een actieve loopbaanontwikkeling die nodig is om hun voor te bereiden op een baan vinden Meijers et al. (2006). Er zal volgens hen worden gesproken over zijn toekomstbeeld, zijn sterke punten, waarden en overtuigingen. Deze componenten dragen bij tot een actieve loopbaanontwikkeling, een betere leermotivatie en meer passende keuzes van de leerling. Door middel van reflectie kun je een actieve loopbaanontwikkeling bewerkstelligen vind ik. Door regelmatig met de leerling te reflecteren over zijn sterke punten, eigen ideeën en overtuigingen kan hij beter tot een keuze komen. In mijn onderzoek wil ik achterhalen hoe jongens het liefst willen reflecteren. Volgens Luken (2009) zitten er ook nadelen aan reflecteren met jongens. Hij vindt dat reflecteren zoals dat nu op grote schaal plaatsvindt in het beroepsonderwijs weinig positiefs oplevert en dat er zelfs risico's aanzitten. Uit het promotieonderzoek van Nelck-da Silva Rosa en Schlundt Bodien (2004) onder scholieren in het voortgezet onderwijs blijkt een negatief effect. Bij jongens leidde een vrij lang en intensief programma ter bevordering van reflectie over literatuur tot verminderde reflectiecapaciteit! De cognitieve vermogens van adolescenten, en in het bijzonder jongens, zijn nog niet voldoende ontwikkeld om te kunnen reflecteren volgens Luken (2009). Een argument is dat het niet zeker is, of reflectie wel leidt tot de gewenste resultaten. In het eerder genoemde onderzoek van Nelck-da Silva Rosa en Schlundt Bodien (2004) is geen relatie gevonden tussen reflectiecapaciteit en stadium van ego-ontwikkeling.

Nu ik de theorie bestudeerd heb (Luken, 2009) en hieruit blijkt dat bij jongens hun cognitieve vermogens onvoldoende zijn ontwikkeld denk ik dat reflectiegesprekken wel bijdragen aan een verstandig besluit waar betreft beroeps/studiekeuze. Tijdens een reflectie-gesprek moeten de leerlingen wel nadenken over hun ervaringen, vaardigheden en gevoelens die ze hebben opgedaan tijdens bijvoorbeeld een stage, open dag of ander evenement dat betrekking heeft op hun toekomstige beroeps/studiekeuze. Tijdens mijn masterstudie is gebleken dat het verstandig is om gebruik te maken van de ervaringsleercyclus die is gebaseerd op de leercyclus van Kolb (1984) in deze cyclus (bijlage 1) neemt reflecteren een belangrijke plaats in. Na een activiteit heeft de leerling een bepaalde ervaring opgedaan en hier een gevoel bij gekregen. Naar aanleiding van de opgedane ervaring en het gevoel hierbij gaat de leerling daar over reflecteren met de loopbaanbegeleider. Tijdens de reflectiemomenten kunnen de leerling en de loopbaanbegeleider samen tot conclusies komen en een beslissing nemen voor de toekomst. Op deze wijze wil ik de opgedane kennis in mijn onderzoek toepassen op de school waar ik werk.

2.5 Samenvatting

Reflectie in het kader van LOB is de moeite waard om mee bezig te zijn. Reflecteren draagt bij tot een actieve loopbaanontwikkeling, een betere leermotivatie en meer passende keuzes van de leerling. De leerling krijgt door reflectie een beter toekomstbeeld, leert zijn sterke en zwakke punten kennen, zijn waarden en overtuigingen. Een praktijkdocent die zich kan inleven in de belevingswereld van de leerling draagt bij tot een actieve loopbaanontwikkeling en een betere leermotivatie.

Hoofdstuk 3 Onderzoeksmethodologie

3.1 Inleiding

In dit hoofdstuk ga ik in op de methode die ik gebruikt heb voor mijn praktijkonderzoek. Volgens Harinck (2007) kan ik praktijkonderzoek doen als ik een verlegenheidsvraag heb die gericht is op vragen uit een praktijksituatie. Doel van het onderzoek is een kwaliteitsverbetering van de praktijksituatie. In dit hoofdstuk zet ik uiteen hoe mijn onderzoek is opgebouwd en hoe ik data heb verzameld.

3.2 Betrokkenen

Mijn onderzoek richt zich op jongens die in het 2de en 4de leerjaar Basis Beroeps gerichte Leerweg (BBL) en Kader Beroepsgerichte Leerweg (KBL) van het VMBO-onderwijs genieten. Omdat ik voornamelijk les geef in de intersectorale programma's, beperk ik mij tot deze groep jongens. De mentoren van de leerlingen uit klas twee en vier betrek ik bij dit onderzoek zodat zij in de toekomst gebruik kunnen maken van de uitkomsten van dit onderzoek en gericht met leerlingen kunnen reflecteren over hun opgedane ervaringen en indrukken tijdens activiteiten.

3.3 Onderzoeksmethode

Mijn toegepaste onderzoeksvorm zal voornamelijk een actieonderzoek zijn. Volgens Harinck (2007) zijn de kenmerken van een actieonderzoek dat er wordt gezocht naar een manier om een bepaalde situatie te verbeteren, het is een combinatie van planmatig handelen, onderzoeken en reflecteren. Het handelen, betreft een groep jongens waarmee ik wil gaan reflecteren in het kader van LOB. Ik maak dus zelf ook deel uit van het onderzoek. Het actieonderzoek is gericht op het eigen handelen als decaan of toekomstig loopbaanbegeleider (Ponte, 2002). Deels zal het onderzoek vergelijkend zijn. Ik verzamel data van jongens uit klas 2 en klas 4.

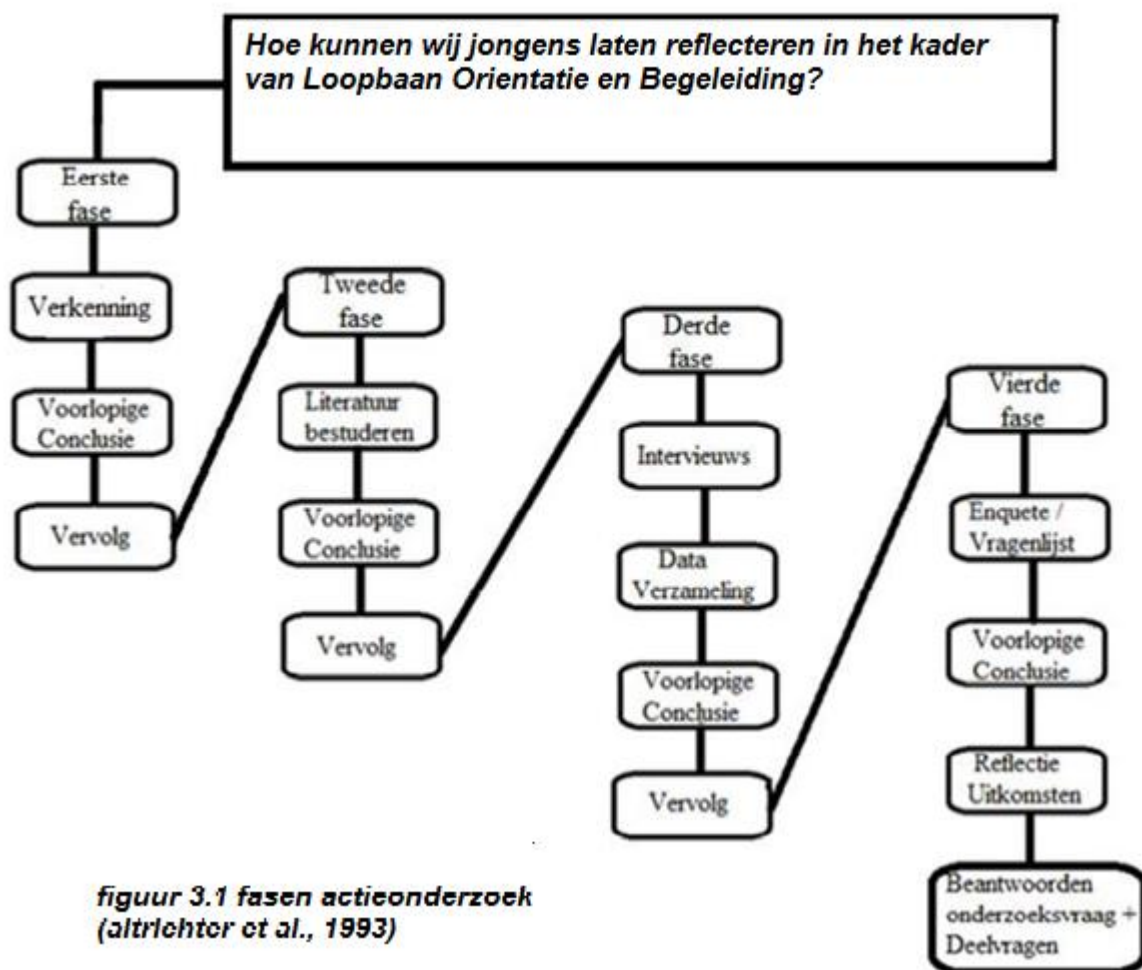
Om de kwaliteit van het onderzoek te waarborgen zal ik zo open mogelijk het onderzoek ingaan. Volgens Kallenberg et al, (2007) sluit een kwalitatief onderzoek aan bij de onderwijspraktijk. Er is een situatie die ik wil veranderen namelijk hoe kunnen we leerlingen laten reflecteren zodat ze zich efficiënter bezig gaan houden met de mogelijkheden die er zijn om een bewuste keuze te maken.

De uitkomsten van mijn onderzoek moeten meerwaarde hebben voor de dagelijkse onderwijspraktijk, in dit geval reflectie in het kader van LOB, op de school waar ik werk.

Theoretische onderbouwing is onderdeel van dit onderzoek en levert mij en mijn collega's nieuwe en bruikbare inzichten op.

3.4 Beschrijving van de fasen in het onderzoek

Een actieonderzoek bestaat volgens Altrichter et al. (1993) uit vier fasen. Ik heb van onderstaand schema gebruikt gemaakt om de fasen van mijn onderzoek weer te geven.

In oktober 2011 ben ik begonnen in fase 1 met het scherp te stellen van mijn onderzoeksvraag. Ik heb verschillende gesprekken gehouden met mensen in de school over reflecteren met jongens. Ook heb ik met de jongens die deel uitmaken van het onderzoek klassikaal een gesprek gehouden en hen uitgelegd dat ik met een onderzoek bezig en dat zij daar deel van uitmaken. Vervolgens heb ik een vragenlijst ter verkenning samengesteld en deze aan de mentoren klas twee en vier voorgelegd en uitgewerkt (bijlage 2). Ook de jongens uit klas twee en vier heb ik een vragenlijst voorgelegd en uitgewerkt (bijlage 3). In de

tussentijd ben ik begonnen met fase 2 door literatuuronderzoek te doen over reflecteren in het kader van LOB met jongens die onderwijs volgen in het VMBO voor de theoretische onderbouwing. In maart 2012 ben ik begonnen met fase drie en heb naar aanleiding van de vragenlijst uit fase 1 (bijlage 3) een interview samengesteld. Voor dit interview heb ik zes jongens uit de tweede klas (drie BB-niveau en drie KB-niveau) en drie jongens uit de vierde klas (KB-niveau) uitgenodigd. Ik heb gekozen voor een individueel interview. Naar aanleiding van data van de vragenlijst (bijlage 3 + 4) vond ik het verstandig om eens individueel met hen te gaan reflecteren, omdat ze onderling en onbewust al vaak met elkaar reflecteren. Om de bewustwording te vergroten heb ik voor een individueel interview gekozen. Ik heb aan alle geïnterviewden de zelfde vragen gesteld om de betrouwbaarheid van data te waarborgen. De gesprekken zijn opgenomen m.b.v. videoapparatuur. De opnames heb ik uitgewerkt. Van deze uitwerking heb ik een korte samenvatting gemaakt (bijlage 4). Begin mei ben ik begonnen met fase vier. In fase vier heb ik de jongens een enquêteformulier laten invullen. De enquêtevragen heb ik samengesteld door eerst data van de vragenlijst en het interview te bestuderen. De enquêtes heb ik de mentoren voorgelegd en die hebben we besproken. Naar aanleiding van de bespreking heb ik een kleine aanpassing gedaan en de enquêtes door de jongens laten invullen (bijlage 5). Alle verzamelde data zullen mij antwoord moeten geven op mijn onderzoek en deelvragen die in hoofdstuk zes zullen worden weergegeven.

3.5 Beschrijving onderzoeksinstrumenten

Volgens Flohr en Verheijen (2011) betekent onderzoek doen gegevens verzamelen. Het verzamelen van gegevens kun je op verschillende manieren doen. De verschillende instrumenten helpen mij data te verzamelen die belangrijk zijn om een antwoord te krijgen op mijn onderzoek en deelvragen (Van der Donk & van Lanen, 2009). Van een vragenlijst kan ik gebruik maken als ik van de respondenten wil weten hoe zij over bepaalde onderwerpen denken of ik van hen hun mening, opvatting of kennis wil weten (Kallenberg, Koster, Ostenk & Scheepsma, 2007) . In mijn onderzoek begin ik met een vragenlijst voor de verschillende groepen respondenten. Nadat de vragenlijsten zijn ingevuld en geanalyseerd ga ik gebruik maken van interviews en als laatste wil ik gebruik maken van een enquête.

3.6 Triangulatie

Triangulatie wil volgens Teunissen (1985) zeggen dat er meer metingen worden verricht vanuit verschillende invalshoeken. Volgens Harinck (2007) kun je onderzoeken hoe er door diverse betrokkenen naar een bepaald verschijnsel wordt gekeken en kun je kijken naar het proces wat daar aan vooraf gaat. Het is hierbij van belang dat alle betrokkenen aan het woord komen, zodat er een goed overzicht komt van de bestaande invalshoeken en

percepties. Door gebruik te maken van triangulatie zal ik bewerkstelligen dat betrouwbaarheid en validiteit van data worden vergroot. Ik maak tijdens het verzamelen van kennis voor mijn theoretische onderbouwing gebruik van verschillende bronnen. Van der Donk en Van Lanen (2010) noemen dit bronnentriangulatie. Ook geven zij aan dat de triangulatie wordt vergroot door in het onderzoek gebruik te maken van verschillende methoden om data te verzamelen. Dit heet methodische triangulatie. In dit onderzoek maak ik gebruik van vragenlijsten, interviews, praktijkkennis en literatuur voor de betrouwbaarheid en validatie van data voor het onderzoek. Volgens Harinck (2010) moet je het onderzoeksinstrument kiezen dat meet wat je wilt meten. Wat ik wil meten is hoe wij jongens kunnen laten reflecteren in het kader van LOB. Vragenlijsten, interviews en een enquête zijn de beste onderzoeksinstrumenten in deze. Met deze onderzoeksinstrumenten kan ik het best de gewenste data van de respondenten krijgen. Van der Donk en Van Lanen (2010) vinden dat de betrouwbaarheid van je onderzoek afhankelijk is van de wijze waarop je data hebt verzameld. De verzamelde data moeten zo eenduidig en objectief mogelijk zijn. Ook vinden zij dat het de validiteit verhoogt als de uitkomst van het onderzoek voor een oplossing van de praktijksituatie zorgt.

3.7 Ethische aspecten

Alle personen die aan mijn onderzoek hebben meegewerkt heb ik van te voren geïnformeerd over het doel van mijn onderzoek. Voor dataverzameling heb ik de betreffende personen op de hoogte gesteld waarom een bepaalde manier van werken wordt toegepast. Alle meewerkende personen hebben vrijwillig bijgedragen aan dit onderzoek. In dit verslag heb ik geen persoonsgegevens en namen van mensen vermeld, mede omdat dat bijdraagt aan de anonimiteit. Volgens Boerman (2008) moet ik, als ik anderen in mijn onderzoek betrek, zoals leerlingen, ouders en collega's zorgvuldigheid jegens hen betrachten door geen namen te gebruiken. In sommige gevallen heb ik alleen de functie van personen aangegeven om de ethiek te waarborgen.

3.8 Samenvatting

Mijn onderzoek richt zich alleen op jongens uit de beroepsgerichte leerwegen. Doormiddel van een actieonderzoek wil ik er achter komen hoe wij de jongens kunnen laten reflecteren in het kader van LOB. Resultaten van mijn onderzoek moeten meerwaarde hebben voor de dagelijkse onderwijspraktijk in de school waar ik werk. Het moet ons nieuwe en bruikbare inzichten opleveren. Vier fasen heb ik nodig om alle data te verzamelen. Door verschillende bronnen te gebruiken zorg ik voor bronnentriangulatie. Door vragenlijsten, interviews en enquêtes maak ik gebruik van methodische triangulatie. Dit komt de betrouwbaarheid van dit

onderzoek ten goede. In dit verslag heb ik geen persoonsgegevens en namen van mensen vermeld om de anonimiteit te waarborgen.

Hoofdstuk 4

Data-analyse en resultaten

4.1 Inleiding

Hoofdstuk 4 is een presentatie van data die is verzameld via vragenlijsten, interviews en enquêtes. De jongens van klas 2 en 4 hebben de vragenlijst en de enquête ingevuld. Zes jongens uit klas 2 en drie jongens uit klas 4 heb ik uitgenodigd voor het interview. Deze jongens genieten onderwijs op BB en KB- niveau. Zes mentoren uit de onder-en bovenbouw hebben een vragenlijst ingevuld. Data van de respondenten is per onderzoeksinstrument uitgewerkt en zijn als bijlage bijgevoegd.

4.2 Soort data en weergave

Om antwoord te krijgen op mijn onderzoeksvraag heb ik gebruik gemaakt van de volgende onderzoeksinstrumenten:

- Vragenlijst
- Literatuur
- Interview
- Enquête

De vragenlijst mentoren (bijlage 2) en de interviews (bijlage 4) met de jongens leveren mij data op. Ik heb deze vragenlijsten en interviews kort samengevat in een Word document om het overzichtelijk te houden. Andere data heb ik met behulp van het programma Excel omgezet in overzichtelijke gegevens in de vorm van staafdiagrammen. De vragenlijst aan de jongens (bijlage 3) en de enquête (bijlage 5) leveren mij data op die ik in getallen kan uitdrukken. Van der Donk en Van Lanen (2010) noemen dit voor-gestructureerde data.

4.3 Vooronderzoek vragenlijst jongens en mentoren

In de eerste fase van mijn onderzoek heb ik de jongens een vragenlijst inlaten vullen. Doel van deze vragenlijst is verkennend, om beeld te krijgen wat jongens onder reflectie verstaan en of zij wel eens met iemand reflecteren. De mentoren van klas 2 en 4 hebben een

uitgebreide vragenlijst ingevuld. Vragen uit deze lijst heb ik in de opvolgende fasen gebruikt en aan leerlingen voorgelegd. Hieronder volgt een opsomming van data en resultaten.

Op de vraag of leerlingen weten wat reflectie is zeggen 23 leerlingen nee en 29 ja. Op de vragenlijst hebben jongens ingevuld dat ze graag met iemand praten, 5 van de 47 jongens praat liever niet met iemand. Jongens willen graag met de andere jongens uit hun klas reflecteren over hun keuze, 43 zeggen ja en 9 zeggen nee. Op de vraag of de jongens het leuk vinden om met iemand over een keuze te praten zeggen 35 ja en 17 nee.

Meestal snappen de jongens de vragen wel 36 zeggen ja en 16 snapt de vragen niet altijd, 27 jongens gaan dan uit zichzelf naar iemand toe om iets te vragen en 25 jongens hebben hier meer moeite mee. Jongens vinden het wel leuk om te reflecteren, het maakt wel uit met wie. Mentoren geven in hun vragenlijst aan regelmatig met leerlingen te reflecteren.

Op de vraag of de jongens het leuk vinden om een vragenlijst in te vullen zeggen 20 jongens ja en 32 nee. Mentoren vinden dat "onze" jongens geen lezers en schrijvers zijn. Twee vinden dat de vragen niet te moeilijk mogen zijn. In de vragenlijst geven 36 jongens aan een vragenlijst in de klas te willen invullen en 16 jongens niet. Jongens vinden dat ze niet zo gemakkelijk met een vreemde praten dan met iemand die ze goed kennen. Nee antwoorden 36 jongens op de vraag, ik praat met iemand die ik niet ken, net zo gemakkelijk als met iemand die ik wel ken, en 16 jongens praat met een vreemde net zo gemakkelijk als met een bekende.

Mentoren vinden in hun vragenlijst dat iemand die verstand van beroepen en reflectiegesprekken heeft, de gesprekken met de leerlingen moet voeren. Eén mentor wil het liefst zelf deze gesprekken blijven voeren. Aan deze gesprekken mag geen tijdslimiet komen volgens de mentoren. De mentoren vinden dat er voordelen zitten aan groeps gesprekken maar reflecteren ook individueel met de jongens.

4.4 Interview met de jongens

Nadat ik data van de vragenlijst heb geanalyseerd heb ik een vragenlijst gemaakt voor een interview met de jongens. Dit interview heb ik met 6 jongens uit de tweede klas (3 BBL, 3 KBL) gehouden en 3 jongens uit klas 4 (1 BBL, 2 KBL). Doel van dit interview is om dieper op de onderwerpen uit de vragenlijst in te gaan.

Tijdens het interview geven de jongens uit klas 2 aan nog nooit een reflectiegesprek te hebben gehad. Bij de jongens uit klas 4 zijn de antwoorden verschillend. Eén heeft wel schriftelijk gereflecteerd en eentje heeft gereflecteerd tijdens een project over alcohol.

Volgens de jongens uit klas 2 mag een reflectiegesprek niet te lang duren, 10 tot 15 minuten vinden zij wel lang genoeg. Van de jongens uit klas 4 mag het langer duren als het over een beroepskeuze gaat. Uit data van het interview blijkt dat jongens liever ook geen lange vragenlijst willen invullen. Eén geeft aan wel 50 vragen te willen beantwoorden. De 7 andere

geïnterviewden geven aan tot een maximum van 30 vragen.

Op de vraag of jongens liever mondeling of schriftelijk reflecteren lopen de antwoorden nogal uiteen. De meeste jongens geven aan dat een formulier gemakkelijker is omdat ze dan tijd hebben om na te denken.

Als jongens moeten reflecteren doen ze dat het liefste in een rustige omgeving. Van één jongen mag het reflecteren in het lokaal plaats vinden. Eén van de vragen in het interview was " Met wie praat je het liefst in school over jou toekomst en over wat je moet kiezen". De jongens uit de tweede klas geven aan dat de mentor de meest geschikte persoon is. Eén jongen zegt dat de directeur dat is omdat die alles moet weten. Jongens uit de vierde klas geven aan dat het iemand moet zijn die er verstand van heeft en een gesprek kan voeren. Buiten schooltijd praten jongens veel met ouders of ander familieleden over een keuze. Ook vrienden zijn belangrijk om mee te reflecteren als het over kiezen gaat zeggen jongens.

4.5 Enquête jongens

Na data-analyse van de vragenlijst en interviews heb ik een enquêteformulier gemaakt. Doel van de enquête is om uitgebreide data te verzamelen.

Eén van de enquêtevragen was of de jongens het leuk vinden om over een beroepskeuze te praten of over beroepskeuze een formulier in te vullen. De jongens geven dan aan dat 36 daar graag over praat en 11 niet, 28 jongens geven aan dat ze het leuk vinden om een formulier over beroepskeuze in te vullen en 19 niet. Van de 47 jongens die de enquête hebben ingevuld geven 37 jongens aan dat ze uit zichzelf naar iemand toe gaan als ze iets over een beroepskeuze willen weten. Na twijfel gaan er 5 uit zichzelf naar iemand toe en 5 vinden het een probleem om aan iemand iets te vragen.

Over de duur van het gesprek zeggen 32 jongens dat het hen niet uitmaakt hoe lang een gesprek over beroepskeuze duurt. Daar tegenover willen 15 jongens een limiet stellen aan de tijdsduur. Uit data van de enquête komt naar voren dat de zelfde cijfers gelden voor schriftelijke reflectie, 32 jongens zeggen dat er geen beperking aan het aantal vragen hoeft te zijn en 15 jongens vinden dat het aantal vragen beperkt moet worden.

Reflectie mag van 12 jongens wel in het praktijklokaal plaats vinden. Voor de kantine kiezen er 4 en 8 willen in het theorielokaal reflecteren. Een speciale reflectieruimte geven 22 jongens aan waar rustig gereflecteerd kan worden zou hun voorkeur hebben. In de enquête geven de jongens aan het liefst met de praktijkdocent of de mentor te willen reflecteren, 27 met de mentor en 21 met de praktijkdocent. Decaan en theorieleraar scoren, 12 en 2 stemmen.

Door reflectie over kiezen denken 29 jongens beter na over hun eventuele keuze. Weet ik niet zeggen 11 jongens en 9 jongens zeggen nee ik ga er niet beter door nadenken. Ze kunnen doordat er gereflecteerd wordt wel gemakkelijker kiezen vinden 27 jongens.

4.6 Conclusie op dataniveau

De meerderheid van de jongens uit klas 2 is niet op de hoogte van het begrip reflecteren. Jongens geven aan dat er bijna niet gereflecteerd wordt terwijl de mentoren aangeven regelmatig reflectiemomenten te houden met de jongens. Door aan de jongens te melden dat er een reflectiemoment plaats vindt zullen de jongens het moment als zodanig herkennen. Er is een lichte voorkeur voor schriftelijke reflectie. Mentoren reflecteren liever mondeling. In fase 1 geven de jongens aan dat ze het niet leuk vinden om een formulier in te vullen. Tijdens fase 4 vult de meerderheid van de jongens in dat ze het wel leuk vinden om een formulier in te vullen over een beroepskeuze. In fase 3 hebben jongens een lichte voorkeur voor schriftelijke reflectie. Er moet zorgvuldig worden gekeken naar het aantal vragen dat op een formulier mag komen. Ook mag het reflectiegesprek voor een aantal jongens niet te lang mag duren. Vorm en duur van reflectie is persoonsafhankelijk. Jongens uit de tweede klas willen reflecteren met iemand die ze goed kennen en jongens uit de vierde klas met iemand die er verstand van heeft. Iemand die verstand heeft van beroepen, de leerlingen goed kent en verstand heeft van loopbaanreflectiegesprekken houden, krijgt de voorkeur om de reflectiemomenten uit te voeren. Mentoren vinden dat een gesprek over een keuze niet aan tijd gebonden moet zijn. Bij de ene leerling neem je meer tijd dan bij de ander als dat nodig is. Stel je een limiet dan ben je gebonden vinden de mentoren. Jongens willen op een rustige plaats reflecteren. Deze rustige plaats mag het praktijklokaal zijn, maar liever een speciale reflectieruimte.

Hoofdstuk 5

Beantwoording van de onderzoeksvraag

5.1 Inleiding

In hoofdstuk 5 geef ik antwoord op mijn onderzoeksvraag: Hoe kunnen wij jongens laten reflecteren in het kader van LOB? Door de deelvragen te beantwoorden krijg ik antwoord op mijn onderzoeksvraag.

5.2 Antwoorden en conclusies op de deelvragen

5.2.1 Hebben jongens behoefte om te reflecteren in het kader van LOB?

Uit de resultaten van mijn onderzoek blijkt dat jongens behoefte hebben om met iemand te reflecteren over hun keuze in het kader van LOB/PSO. De jongens geven aan dat ze onderling veel met elkaar over een keuze praten en gaan uit eigen beweging naar iemand toe om vragen te stellen over een beroep dat de persoon uitoefent. Er moet wel gelegenheid zijn om te reflecteren over een keuze, na of tijdens activiteiten (Nelis & Sark, 2009). Een persoon uitnodigen die iets vertelt over zijn beroep kan in dit geval een bijdrage leveren aan het vormen van een beroepsbeeld vind ik. Hierdoor ontstaat er een dialoog die weer vragen oproept die door de des betreffende persoon kunnen worden beantwoord.

Tijdens reflectiemomenten zal er worden gesproken over het toekomstbeeld van de leerling, zijn sterke punten, waarden en overtuigingen (Meijers et al., 2006). Deze componenten dragen bij tot een actieve loopbaanontwikkeling, een beter leermotivatatie en meer passende keuzes van de leerling. Jongens vinden het interessant om met iemand over een beroepskeuze praten en vinden het niet vervelend als dit vaker gebeurt blijkt uit mijn onderzoek. Jongens die hun toekomstbeeld voor ogen hebben zullen minder behoefte hebben aan reflectiemomenten omdat zij al weten wat hun keuze is. Hier zal de loopbaanbegeleider rekening mee moeten houden door deze jongens minder vaak uit te nodigen voor een reflectiemoment.

5.2.2 Welke vorm van reflectie spreekt jongens het meest aan

Als een vragenformulier over een beroepskeuze gaat geven jongens in de enquête aan dat ze het niet erg vinden om een formulier in te vullen. Het maakt verschil hoe de vraag wordt gesteld. Op goede en duidelijke vragen reflecteren leerlingen beter (Wang & Ling, 2008) blijkt. Leerlingen hebben moeite met algemene vragen die kunnen ze niet vertalen naar hun context (Zhu,1996). De respondenten vragen het wel aan iemand als ze een vraag niet snappen of kunnen plaatsen blijkt uit het onderzoek. In het afgenomen interview geven

jongens aan dat het invullen van een formulier meer tijd geeft om na te denken of om het antwoord beter te kunnen formuleren. Tijdens het gesprek moet er meer nagedacht worden om tot een goed antwoord te komen zeggen de jongens in het interview. Mondelinge reflectie gaat meestal dieper in op een bepaald onderwerp dan schriftelijke reflectie, reden waarom de jongens goed moeten nadenken om tot een antwoord te komen. Schriftelijke reflectie bestrijkt vaak meerdere onderwerpen en vinden leerlingen gemakkelijker (Rolfe et al., 2001). Als jongens moeten reflecteren over een beroepskeuze, en dus dieper op de materie in moeten gaan, gaat er een lichte voorkeur uit naar mondelinge reflectie. Beide manieren van reflectie zijn dus mogelijk en heeft voor-en nadelen (Burton, 2000).

5.2.3 Duur en omvang van reflectiemoment

De meeste jongens vinden het leuk om te reflecteren over een eventuele beroepskeuze. Reflecteren over een beroepskeuze is van belang (Kuijpers, 2010) maar leerlingen moeten niet het gevoel hebben dat ze te veel moeten reflecteren omdat anders het leereffect weg is (Meijers, 2008) en er weerstand ontstaat tegen reflecteren. Als het over een beroepskeuze gaat maakt het jongens niet uit hoe lang een gesprek duurt of hoeveel schriftelijke vragen zij moeten beantwoorden. Mentoren geven aan niet aan een tijd gebonden te willen zijn. De duur van het reflectiemoment is afhankelijk van de persoon vinden zij. Om het reflecteren leuk en leerzaam voor de jongens te houden moet er na activiteiten korte reflectiemomenten worden gehouden is mijn mening. Hierbij moet rekening worden gehouden met de behoefte van de leerling. Deze behoefte is tijdens een gesprek met de leerling te peilen.

5.2.4 In welke omgeving willen jongens het liefst reflecteren?

In de enquête geven de respondenten aan een reflectiegesprek in een praktijklokaal te willen houden. Uit onderzoek blijkt dat dit één van de mogelijkheden kan zijn (SLO, 2011). Het theorielokaal behoort ook tot de mogelijkheden. De grootste groep wil het liefst op een rustige plaats een reflectiegesprek houden. Bij feedback uitwisseling, waarin de leerling ervaringen en indrukken opgedaan tijdens activiteiten uitspreekt, en die hij liever niet met anderen deelt, is het verstandig om rekening te houden met de omgeving waarin gereflecteerd wordt (KPC, 2009). In het interview geven zeven van de negen jongens aan dat een rustige plaats in de school, waar je door niemand wordt gestoord, prettig is om te reflecteren. Van één persoon mag het ook in de kantine: "dan kun je er ook nog iets bij drinken". Bij de mentoren lopen de antwoorden nogal uiteen. Eén van de mentoren geeft aan de reflectiegesprekken onder de les in het praktijklokaal te willen houden. Hij vindt dat de sfeer dan informeler is en dat vinden leerlingen prettiger, is zijn ervaring. Hij geeft wel aan dat als er echte of grote problemen aan de orde komen, hij wel graag een speciale

gespreksruimte wil gebruiken. Eén mentor vindt een aparte gespreksruimte handig in verband met de privacy van de leerlingen en de inhoudt van het gesprek. Informele sfeer, rust en privacy is van belang tijdens reflectiegesprekken met leerlingen blijkt uit het bovenstaande. Tevens bevestigt dit mijn ervaringen die ik heb opgedaan in situaties waarin ik met leerlingen heb gereflecteerd.

5.2.5 Met wie willen jongens het liefst reflecteren?

Van Hiltten geeft in een rapport, uitgegeven door Stichting Leerplan Ontwikkeling (SLO, 2011), aan dat de beroepsgerichte vakdocent belangrijk kan zijn in beroeps/ studiekeuze voor leerlingen, hij vindt dat de beroepsgerichte docent dicht bij de leerling staat en hierdoor vaak een vertrouwenspersoon van de leerling is geworden. In zijn praktijklessen kan hij op een ontspannen en ongedwongen manier met de leerling omgaan. Hij weet vaak wat er in de leerling omgaat en heeft interesse in de wereld rondom de leerling. Leerlingen zien hem als een expert in zijn vakgebied. In hun ogen is dat de praktijkdocent of de mentor iemand die verstand heeft van beroepskeuze. Op de school waar ik werk is de praktijkdocent in de bovenbouw ook mentor.

Jongens denken dat het goed is als er een loopbaanbegeleider komt die hen vanaf klas 1 tot en met klas 4 gaat begeleiden bij het maken van keuzes. De loopbaanbegeleider verzorgt in de onderbouw de PSO/LOB lessen en in de bovenbouw de praktijklessen. Deze loopbaanbegeleider kent hen dan goed en dat vinden de jongens belangrijk en prettig. In een notitie van World Class Maintenance (WCM, 2010) is te lezen dat de loopbaanbegeleider een specialist is, praktijkdocenten hebben loopbaanleren in het vizier.

Ouders hebben veel invloed op de leerling blijkt uit literatuuronderzoek van Hooge en Menheere (2010). Zelf hoor ik leerlingen vaak zeggen dat ze niet veel met de adviezen van ouders doen. Mijn ervaring is dat leerlingen wel naar de adviezen van hun ouders luisteren en er over nadenken. In mijn onderzoek geven jongens aan dat de ouders de belangrijkste personen zijn waarmee ze reflecteren over een keuze. Vrienden zijn na de ouders de belangrijkste personen waarmee gereflecteerd wordt laten jongens weten in het onderzoek.

5.3 Antwoord op mijn onderzoeksvraag

Jongens hebben behoefte aan reflectie mits het onderwerp interessant is. Kiezen voor een afdeling of beroep vinden jongens interessant en ze willen graag daarover reflecteren.

Jongens hebben een lichte voorkeur voor mondelinge reflectie. Informeel en op een rustige plaats kunnen reflecteren is voor jongens van belang, net als de rol van de ouders. Op school reflecteren de jongens het liefst met de mentor of de praktijkdocent, omdat deze hen goed kent en omdat zij verstand hebben van beroepen en beroepskeuzes. Bovenstaande

punten zijn van belang om jongens te laten reflecteren en geven antwoord op mijn onderzoeksvraag.

Hoofdstuk 6

Conclusies en aanbevelingen

6.1 Inleiding

In dit hoofdstuk mijn conclusies en aanbevelingen. Naar aanleiding van mijn conclusies kan ik aanbevelingen doen met betrekking tot reflecteren in het kader van LOB aan het team waarin ik werk.

6.2 Conclusies

Uit het onderzoek blijkt dat jongens behoefte hebben om te reflecteren over wat hen bezig houdt wat betreft afdeling/beroepskeuze. Jongens vinden het leuk om met iemand over een keuze te praten of hun mening en ervaringen aan papier toe te vertrouwen. De jongens stellen uit zichzelf ook wel eens een vraag aan iemand die in een bepaald beroep werkzaam is en waar hij iets van wil weten. Reflecteren op een keuze doen de jongens op school het liefst met iemand die hen goed kent en die zij goed kennen. Hij moet verstand hebben van beroepen en vervolgstudie. Dit moet in mijn visie iemand zijn die de leerlingen hun hele schoolloopbaan les geeft en volgt. Hierdoor is hij op de hoogte van het wel en wee van de leerling, weet wat zijn belevingswereld is, waar zijn interesses liggen en wat zijn eventuele beperkingen zijn (SLO, 2011). Mentoren vinden dat iemand die verstand heeft van beroepen en reflecteren, met de jongens, deze reflectiemomenten op zich moet nemen. Met ouders en vrienden wordt veel gereflecteerd over kiezen, geven de jongens aan in het onderzoek. Omdat de jongens niet alles met iedereen willen delen geven ze aan dat ze het liefst op een rustige plaats willen reflecteren. Over de vorm van reflectie zijn de meningen van mijn respondenten verdeeld. Mondeling en schriftelijk hebben allebei hun voor- en nadelen, blijkt uit de literatuurstudie. Volgens Rolfe et al. (2001) gaan schriftelijke reflecties meestal over meerdere gebeurtenissen en mondelinge reflecties over een enkele gebeurtenis, maar wordt er dan dieper op in gegaan.

Mentoren geven aan het liefst mondeling te reflecteren omdat zij dit persoonlijker, opener, directer en gemakkelijker analyseerbaar vinden.

6.3 Aanbevelingen voor de praktijk

Uit het onderzoek blijkt dat jongens behoefte hebben aan reflectie. Zij geven aan als er na activiteiten gereflecteerd kan worden zij meer met kiezen bezig zijn. De jongens willen in school het liefst met iemand reflecteren die hen goed kent, dat vinden jongens prettig en belangrijk. Zij vinden het prettig dat zij de persoon ook goed kennen. Jongens geven in het onderzoek aan dat ze het liefst met de mentor of de praktijkdocent reflecteren. Op de school

waar ik werk is de praktijkdocent ook mentor. Mijn advies is om een loopbaanbegeleider aan te stellen die in de onderbouw de lessen LOB/PSO geeft en in de bovenbouw de praktijklessen verzorgt. Door deze opzet leert hij vanaf klas 1 de leerlingen kennen en de leerlingen leren hem kennen. Leerlingen geven aan dat ze dat belangrijk vinden. In verband met privacy vinden mentoren het wenselijk om in een aparte ruimte te reflecteren. De jongens geven in het onderzoek aan dat ze het liefst in een rustige omgeving willen reflecteren.

Mijn aanbeveling is om een aparte reflectieruimte te creëren zodat in een rustige omgeving samen met de leerling ook privacygevoelige onderwerpen kunnen worden besproken. Leerlingen hebben een lichte voorkeur voor mondelinge reflectie. Schriftelijke reflectie is gemakkelijker als je meerdere onderwerpen wil bevragen. Mondelinge reflectie is beter als je dieper op een onderwerp wil ingaan (Rolfe, Freshwater & Jasper, 2001).

De loopbaanbegeleider zal afhankelijk van de persoon en het onderwerp moeten beslissen of hij schriftelijke dan wel mondelinge reflectie toepast. Duur en omvang van het reflectiemoment vinden de jongens niet zo belangrijk, als het over kiezen gaat mag het gerust wat langer duren, blijkt uit het onderzoek. Mentoren geven aan dat er geen tijdslimiet aan mondelinge reflectiemomenten mogen zitten. Naar aanleiding van de resultaten van het onderzoek is mijn advies dat de loopbaanbegeleider zijn reflectieduur en omvang van het onderwerp laat afhangen van, en rekening houdt met de persoonlijke wensen van de leerling.

6.4 Aanbevelingen voor vervolgonderzoek

In een vervolgonderzoek adviseer ik om verder onderzoek te doen naar de hoeveelheid reflectiemomenten. Te veel reflectie is niet goed, omdat dan het leereffect verdwijnt laat Meijers (2008) weten. Tijdens dit onderzoek heb ik geen literatuur kunnen ontdekken die mij duidelijk heeft kunnen maken wat gewenst is in het aantal reflectiemomenten met jongens die onderwijs genieten op VMBO-niveau. Naar het aantal reflectiemomenten dat wenselijk is wil ik volgend schooljaar onderzoek doen. Bij dit onderzoek wil ik het team waar ik deel van uitmaak betrekken.

6.5 Samenvatting

Jongens geven aan dat ze het prettig vinden om met iemand te reflecteren die zij goed kennen en hen ook goed kent. Ik geef het advies om een loopbaanbegeleider aan te stellen die de jongens begeleidt en met hen reflecteert over eventueel te maken keuzes. Reflectie gesprekken dienen in een speciale reflectieruimte te worden gehouden in verband met privacy en omdat jongens aangeven in een rustige omgeving te willen reflecteren. Het advies

een loopbaanbegeleider aan te stellen en een reflectieruimte te realiseren zijn beide overgenomen op de school waar ik werkzaam ben.

Hoofdstuk 7

Evaluatie

7.1 Inleiding

In hoofdstuk 7 evaluateer ik mijn onderzoek. Wat heeft het onderzoek voor mij betekend en wat heb ik er als onderzoeker van geleerd. Wat zijn mijn ervaringen en aanbevelingen voor andere onderzoekers.

7.2 Wat heeft het onderzoek voor mij betekend?

Voor mij was dit de eerste keer dat ik onderzoek heb gedaan op deze wijze. Hierdoor heb ik geleerd hoe je een onderzoek moet opzetten, uitvoeren en analyseren. Als ik dit onderzoek over moest doen en ik gebruik de ervaringen die ik tijdens dit onderzoek heb opgedaan dan denk ik dat mijn voorbereiding op het onderzoek er anders uit zal zien. Door de ervaring en kennis, die ik nu heb opgedaan, weet ik voor een vervolgonderzoek wat er van mij als onderzoeker verwacht wordt. De opgeleverde data van mijn respondenten, vooral van de jongens, heeft mij veel informatie gegeven waarvan ik niet had verwacht dat deze zo waardevol was voor mijn praktijksituatie. Tijdens het onderzoek en het verzamelen van data heb ik al wat resultaten met mijn teamgenoten op de school waar ik werk besproken, geanalyseerd en conclusies getrokken.

Met de uitkomsten van mijn onderzoek wordt er met ingang van schooljaar 2012/2013 in de afdelingen technologie en commercie en dienstverlening en commercie een loopbaanbegeleider verantwoordelijk voor het reflecteren in het kader van LOB. Er zal een aparte reflectieruimte worden gecreëerd die in het teken zal staan van LOB. Ik word betrokken bij de realisatie van deze plannen en er wordt gevraagd naar mijn mening, het geeft mij een voldaan gevoel dat er naar mij geluisterd wordt. Een eigen ontwikkelpunt is dat ik soms meer op de voorgrond moet treden om mijn idee, visie of oplossing toe te lichten aan andere collega's van andere sectoren op de school waar ik werk.

7.3 Wat heb ik als onderzoeker geleerd?

Behalve dat ik heb geleerd om een onderzoek op te zetten, uit te voeren en te analyseren heb ik veel geleerd van informatie uit diverse bronnen. Heel interessant vond ik de soms tegenstrijdige meningen van verschillende deskundigen. Vooral de mening van deskundigen over het reflecteren van jongens in het voortgezet onderwijs waren voor mij erg interessant. Door verschillende meningen en inzichten van deskundigen tegenover elkaar te zetten, deze te vergelijken met mijn eigen inzicht/mening en mijn relevante praktijksituatie, heeft mij veel kennis opgeleverd. Kennis in de vorm dat iedere deskundige zijn eigen waarheid spreekt in zijn context, zelf mag ik uitmaken of de informatie voor mij of mijn situatie van belang is. Ik

kijk kritisch naar alle informatie van deskundigen en ga op zoek naar meer informatie en bronnen om te verifiëren in hoeverre de informatie op mijn praktijksituatie van toepassing is.

7.4 Aanbevelingen vanuit mijn ervaringen voor andere onderzoekers

In het begin van dit onderzoek had ik mijn onderzoeksvraag niet helemaal scherp. Dat het onderwerp reflecteren moest zijn was voor mij wel duidelijk, omdat ik meer van reflectie met jongens wilde weten. Omdat mijn onderzoeksvraag niet duidelijk was heb ik vertraging opgelopen. Hiermee heb ik kostbare tijd verspeeld. Aan het eind van het onderzoek had ik een sprint nodig om de verloren tijd weer in te halen. Mijn advies is dan ook: zorg voor een duidelijke onderzoeksvraag. Vanuit deze onderzoeksvraag kun je de deelvragen formuleren en aan de hand van deze deelvragen je onderzoek opzetten. Houd je doel van het onderzoek goed voor ogen en baken af wat je wilt onderzoeken en welke bronnen je nodig hebt. Mijn probleem was bij het zoeken naar bronnen dat ik zoveel andere leuke dingen/onderwerpen tegen kwam, die ik nog even wilde bekijken. Door goed af te bakenen werk je efficiënter. Efficiëntie is nodig wil je een dergelijke studie naast je volledige baan in het onderwijs met succes afronden. Ik ben een rijk mens geworden door het doen van dit onderzoek en de daar aan voorafgaande voorbereidingen in de opleiding. Rijk aan kennis en inzicht en het kunnen toepassen van deze elementen.

8.0 Nawoord

Een woord van dank aan mijn studiegenoten uit mijn onderzoeksgroep. Hun feedback, adviezen en voortreffelijke samenwerking tijdens deze studie en het onderzoek waren voor mij van onschatbare waarde om deze studie positief af te ronden. Dank aan de docentes van Fontys OSO en natuurlijk aan mijn begeleidster tijdens het onderzoek.

Bronnenlijst

Altrichter, H., Posch, P. & Somekh, B. (1993) *Teachers investigate their work: An introduction to the methods of action research*. Londen: Routledge

Bakker, H., Zwart, S. de., Overmeer, V., & Laar, F. van. (2007) *Studie en beroepskeuze oriëntatie op het vmbo en het mbo*. Geraadpleegd op

http://rwi.nl/CmsData/File/2008/Eindrapport_ori%C3%82%E2%80%B0ntatie_VMBO_MBO.pdf

Boerman, R. (2008) *Ethische uitgangspunten bij praktijkonderzoek*. Geraadpleegd op

[http://www.fontysmediatheek.nl/w/images/8/8d/Boerman, R-1-. \(2008\) Ethische uitgangspunten bij praktijkonderzoek Fontys OSO.pdf](http://www.fontysmediatheek.nl/w/images/8/8d/Boerman,_R-1-._(2008)_Ethische_uitgangspunten_bij_praktijkonderzoek_Fontys_OSO.pdf)

Bois-Reymond, du. (1994) *Kritiek op voorlichting studie- en beroepskeus*.

Geraadpleegd op

<http://www.digibron.nl/search/share.jsp?uid=00000000012df298609c5716b90f1cc9&sourceid=1011>

Burton, A. J. (2000). Reflection: nursing's practice and education panacea? *Journal Of Advanced Nursing*, 31, 1009-1017.

Cinop (2007) *Stroomlijnen*. Geraadpleegd op

<http://cinop.brengtlerentotleven.nl/downloads/publicaties/A00436.pdf>

Cinop (2011) *Professionaliseren?* Geraadpleegd op

<http://cinop.brengtlerentotleven.nl/smartsite.dws?id=3582>

Cohen-Scali, V. (2003) *The influence of Family, Social, and Work Socialization on the Construction of the Professional Identity of Young Adults*. Geraadpleegd op www.uni-due.de/eb-wb/cohenscali.shtml

CPS (2010) *BeroepsPraktijkVorming*. Geraadpleegd op

http://www.cps.nl/nl/Documenten/Documenten-Vmbo/Niveau_1_opleidingen/BeroepsPraktijkVormingpdf.pdf

CPS (2011) *Loopbaanoriëntatie en begeleiding*. Geopend op

http://www.cps.nl/nl/Sectoren/Voortgezet_onderwijs/VMBO/Loopbaanoriëntatie_en_begeleiding.html

De Haagse Hogeschool (2012) *Lectoraten en onderzoek*. Geraadpleegd op

op <http://www.dehaagsehogeschool.nl/lectoraten-en-onderzoek/overzicht-lectoraten/pedagogiek-beroepsvorming/lector/lector-marinka-kuijpers>

Donk, C. van der & Lanen, B. (2009) *Praktijkonderzoek in de school*. Best: Coutinho

Erickson, F. & Schultz, J. (1982). *The counselor as gatekeeper. Social interactions in interviews*. New York: Academic Press.

Flohr, P. & Verheijen, N. (2011) *Responsbepalende factoren bij schriftelijke enquêtes*. http://www.flover.nl/pagedetails.asp?SL_SubCatID=189

Harinck, F. (2007). *Basisprincipes praktijkonderzoek*. Apeldoorn/Antwerpen:

Cyclus-Garant

Harinck, F. (2010) *Basisprincipes praktijkonderzoek*. Apeldoorn: Maklu of garant

Uitgever

Hooge, E. & Menheere, A. (2010) *Ouder betrokkenheid in het onderwijs*.

Geraadpleegd op

<http://www.kenniscentrumonderwijsopvoeding.hva.nl/content/kenniscentrum/documenten/pdf/edith/ouderbetrokkenheid.pdf>

ISP (2012) *Platform VMBO Intersectoraal*. Geraadpleegd op <http://www.isvmbo.nl/>

Kallenberg, T.,Koster, B.,Onstek, J. & Scheepsma, W. (2007) *Ontwikkeling door*

onderzoek. Een handreiking voor leraren. Utrecht/Zutphen: Thieme
meulenhoff

KPC (2009) *Duurzaam personeels- en professionaliseringsbeleid*. Geraadpleegd op

http://www.kpcgroep.nl/speciaal-onderwijs/organisatie-en-personeel/~media/Files/DocumentenSO/Duurzaam_personeels_en_professionaliseringsbeleid.ashx

Kuijpers, M. (2010) Nadenken over je kwaliteiten. *Artikel in Go VMBO november 2010*. Enschede: Roelofs.

Luken, T. (2009) *Problemen met reflecteren*. Geopend op

<http://home.planet.nl/~tluken/ProblemenMetReflecteren.pdf>

Luken, T. (2009) *Dwaalspoor*. Geraadpleegd op

<http://home.planet.nl/~tluken/Dwaalspoor.pdf>

McCash, P. (2006). We're all career researchers now: breaking open career education and DOTS. *British Journal of Guidance & Counselling*, vol. 34 (4), p.429-449.

Meijers, F.. (2008). *Loopbaansturing: een complex leerproces*.

In Meijers, F. & Kuijpers, M. (red.). *Loopbaanontwikkeling tussen oud en nieuw leren*, 9-29. Antwerpen – Apeldoorn: Garant.

Meijers, F., Kuijpers, M., & Bakker, J. (2006) *Over leerloopbanen en loopbaan leren*.

Geraadpleegd op

<http://www.utwente.nl/ibr/tccr/TCCR%20Publicaties/leerloopbanen.pdf>

Nelis, H., & Sark, Y, van. (2010) *Puberbrein binnenste buiten*. Utrecht/Antwerpen:

Kosmos Uitgevers.

Neuvel, J., & van Esch, W. (2010) *Van vmbo naar mbo: doorstroom en Loopbaankeuzes*. Geraadpleegd op

<http://www.ecbo.nl/ECBO/downloads/publicaties/A00543.pdf>

OOS (2012) *ALLES MAG JE WORDEN. BEHALVE ONGELUKKIG. BELOOFD?*

Geraadpleegd op <http://www.onderwijsonstage.nl/>

Ponte, P., (2002) *Actie-onderzoek door docenten : uitvoering en begeleiding in theorie en praktijk*,
Leuven/Apeldoorn, Garant,

Rolfe, G., Freshwater, D., & Jasper, M. (2001). *Critical reflection for nursing and the helping professions*. Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmill

Schlund Bodien, W., & Nelck Da Silva Rosa, F. (2004) *Als jongeren lezen*.

Geraadpleegd op www.lezen.nl/files.php?file_id=284

SLO (2008) *Reflecteren op maat*. Geraadpleegd op

http://www.slo.nl/downloads/2008/Reflecteren_20op_20maat_20webversie.pdf
/

SLO (2011) *Loopbaanorientatie en begeleiding*. Geraadpleegd op

<http://www.slo.nl/voortgezet/vmbo/themas/loopbaanorientatie/>

Theunissen, B. (1985) *Triangulatie*. Geraadpleegd op

<http://wiki.uva.nl/kwamcowiki/index.php/Triangulatie>

VC (2012) *Over het vakcollege*. Geraadpleegd op <http://www.vakcollegetechniek.nl/>

Vos, H., & Vlas, H. (2000) *Reflectie en actie*. Geraadpleegd op

<http://doc.utwente.nl/59670/>

VO-raad (2011) *LOB en Professionaliseren*. Geraadpleegd op

http://www.lob-vo.nl/sites/default/files/LOB_en_Professionaliseren_2.pdf

Vos, H., & Vlas, H. (2000) *Reflectie en actie*. Geraadpleegd op

<http://doc.utwente.nl/59670/>

Wang, J., & Lin, S. (2008). Examining reflective thinking; A study of changes in methodsstudents' conception and understanding of inquiry teaching.

International Journal of Science and Mathematics Education, 6, 459-479.

WCM (2010) *Een podium voor talenten*. Geraadpleegd op

www.worldclassmaintenance.com/index.php?option=com...

Westenberg, M. (2008) *De jeugd van tegenwoordig*. Geraadpleegd op

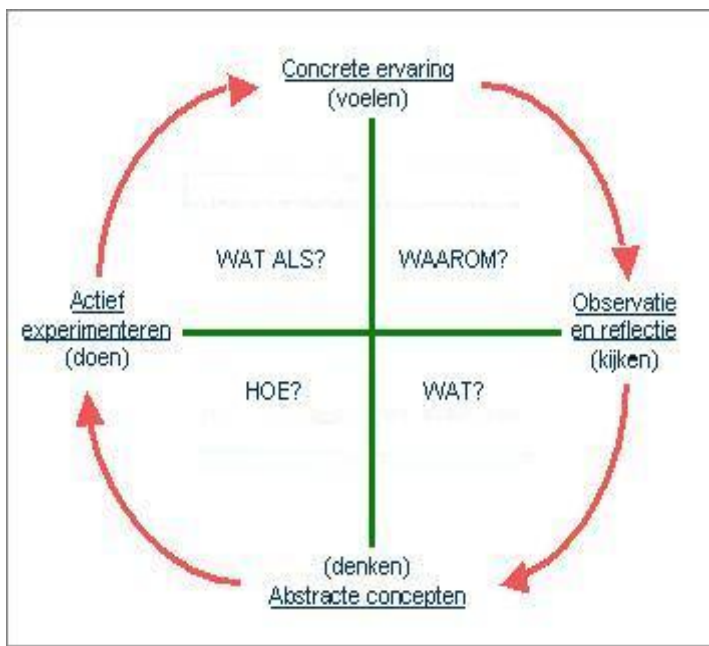
http://www.active-impulse.com/images/rechts/oratie_Westenberg.pdf

Zhu, E. (1996). Meaning negotiation, knowledge construction, and mentoring in a distance learning course. *In: Proceedings of selected research and development presentations at the 1996 national convention of the association for educational communications and technology*. Indianapolis: Available from ERIC documents: ED 397 849.

Bijlagen onderzoeksverslag

Bijlage 1.

Leercyclus van Kolb.

Toelichting van de diverse stappen:

- Concrete ervaringen (wat zie ik, wat maak ik mee, wat ervaar ik in de huidige situatie).
- Observatie en reflectie (wat roept het bij me op, wat vind ik ervan, wat wil ik ermee).
- Vorming van abstracte begrippen en generalisatie (hoe kan ik de ervaringen en mijn gedachten erover gebruiken en hoe kan ik ze dusdanig abstraheren of in een model onderbrengen die bruikbaar is voor mijn (toekomstig) handelen).
- Toetsen van de begrippen in de nieuwe situatie. (wat levert de nieuwe aanpak in de praktijk op).

Bijlage 2

Vragenlijst vooronderzoek reflectie jongens aan mentoren 2^e en 4^e klas.

1. Reflecteer jij met jongens over een eventueel te maken afdeling, beroeps of schoolkeuze?
2. Reflecteer je gelijk na een activiteit (beroependoedagen, beroepenmarkt of meeloopdag)?
3. Komt er wel eens een leerling uit zichzelf naar jou toe met een vraag over een eventuele keuze?
4. Reflecteer jij individueel of in de groep met jongens uit jouw mentorgroep?
5. Welke manier van reflectie met jongens spreekt jou het meest aan schriftelijk of mondeling? Kun je aangeven waarom?
6. Moet er een limiet gesteld worden aan de maximale gesprekstijd per jongen? Kun je je antwoord kort toelichten?
7. Hoeveel vragen mag een vragenlijst maximaal hebben? Kun je aangeven waarom?
8. Is het wenselijk dat wij in de afdeling BGL een aparte gespreksruimte krijgen voor gesprekken met leerlingen (mooie zithoek, koffieautomaat)?
9. Zou het een verbetering zijn om in de toekomst keuzegesprekken aan een loopbaanbegeleider over te laten en de mentor in deze te ontlasten?
10. Hebben jongens volgens jou behoefte om over hun toekomst te reflecteren?

Uitkomst vragenlijst mentoren klas 2.

	Mentor 1	Mentor 2	Mentor 3
1. Reflecteer jij met jongens over kiezen.	Heel af en toe informeel.	Ja, tijdens mentorlessen.	Ja, reflecteren en inventariseren.
2. Reflecteer jij gelijk na een activiteit.	Ja, met mijzelf niet met leerlingen.	Ja, in het mentoruur.	Ja, wat ze er van vonden en of ze er wat aan hebben gehad.
3. Komt er wel eens een leerling met een vraag.	Ja, soms.	Bijna niet, komt meestal bij ouder gesprekken ter sprake.	Soms, meestal bij oudergesprekken.
4. Reflecteer jij individueel of in de groep?	Beide wel, wordt niet vast gelegd.	In kleine groepjes.	Beide wel, ligt aan het evenement.
5. Welke manier van reflectie spreekt jou het meest aan.	Mondeling is persoonlijker, je kunt anticiperen en dieper gaan.	Mondeling gaat sneller, op papier lukt niet altijd, verbaal wel.	Mondeling, leerlingen houden niet van schrijven, gaat sneller.
6. Moet er een limiet gesteld worden aan spreektijd.	Nee, hangt van de situatie af.	Kwaliteit bepaalt de tijd, leerlingen die het nog niet weten moeten meer tijd.	Nee, is te belangrijk om tijdslimiet te stellen.
7. Hoeveel vragen max. op een vragenlijst.	Max. 20 onze leerlingen zijn praktisch ingesteld, houden niet van lezen.	Geen idee, hangt van de moeilijkheid af.	Niet te veel, ik hou niet van vragenlijsten.
8. is een aparte gespreksruimte wenselijk.	Ja, zorgt voor een informele sfeer en heeft een positieve uitwerking.	Goed idee, moet wel netjes blijven.	Ja , goed idee met info over beroepen.
9. Keuzegesprekken overlaten aan loopbaanbegeleider.	Goede zaak.	Ja, kent beter de mogelijkheden.	Hoef niet zou mentor ook kunnen blijven doen.
10. Hebben jongens behoefte om over hun toekomst te reflecteren.	Jongens hebben behoefte aan reflectie.	Jongens zijn niet zulke praters meer doeners.	Ja , denk ik wel.

Uitkomst vragenlijst mentoren klas 4.

	Mentor 1	Mentor 2	Mentor 3
1. Reflecteer jij met jongens over kiezen.	Ja, voortdurend, is een hoofdactiviteit.	Alleen als leerlingen er na vragen.	Ja.
2. Reflecteer jij gelijk na een activiteit.	Ja direct erna, ook vaak met collega's.	Alleen bij eventuele vragen.	Nee.
3. Komt er wel eens een leerling met een vraag.	Ja, regelmatig.	Ja, als we tijdens praktijk praten.	Ja, vaak.
4. Reflecteer jij individueel of in de groep?	Ja, regelmatig, meestal individueel.	Zowel in groep als individueel.	Liefst individueel tijdens praktijkles.
5. Welke manier van reflectie spreekt jou het meest aan.	Mondeling, is opener en directer.	Mondeling, is gericht en kun je sneller analyseren.	Mondeling, de meeste jongens hebben een hekel aan lezen/schrijven.
6. Moet er een limiet gesteld worden aan spreektijd.	Ja, beschermt jezelf, eerst max 15 min. Mag later meer naar behoefte.	Nee, is persoon afhankelijk hoeveel tijd een gesprek kost.	Nee, iedereen is anders, tijd niet als limiet.
7. Hoeveel vragen max. op een vragenlijst.	Afhankelijk van tijdsinvestering en moeilijkheidsgraad.	Nee, moet uitkomen wat nodig is.	Ja, leerlingen vinden het niet leuk max. 20.
8. is een aparte gespreksruimte wenselijk.	Ja, om privacy-redenen.	Zou wel leuk en handig zijn.	Alleen bij echte problemen. Ik doe liever onder de praktijkles.
9. Keuzegesprekken overlaten aan loopbaanbegeleider.	Ja, is er voor opgeleid en ontlast de mentor.	Ja, weet meer van vervolgopleidingen en ontlast de mentor.	Persoon moet goed op de hoogte zijn van vervolgopleidingen en geïnteresseerd zijn in de leerling.
10. Hebben jongens behoefte om over hun toekomst te reflecteren.	Ja, maar hebben vaak wel een duwtje nodig in de goede richting.	Ja, behalve diegene die al weet wat hij wil. Hoeft alleen maar even bevestigd te worden.	Ik denk het wel. Door juiste vragen te stellen gaat de leerling misschien nog beter nadenken.

Bijlage 3

Vragenlijst reflectie jongens klas 2 en 4.

1. Ik zit in klas 2.

☐ ja

☐ nee

2. Ik zit in klas 4.

☐ ja

☐ nee

3. Ik zit in de BB.

☐ ja

☐ nee

4. Ik zit in de KB.

☐ ja

☐ nee

5. Ik weet wat reflecteren is.

☐ ja

☐ nee

6. Ik praat graag met mensen.

0 ja

0 nee

7. Ik praat met iemand die ik niet ken, net zo gemakkelijk als met iemand die ik wel ken.

0 ja

0 nee

8. Ik vind het leuk om met iemand te praten als ik iets moet kiezen.

0 ja

0 nee

9. Ik praat wel eens met andere jongens uit mijn klas over wat ik ga kiezen.

0 ja

0 nee

10. Ik ga wel eens naar iemand toe als ik een vraag heb over kiezen.

0 ja

0 nee

11. Ik vind het leuk om een vragenlijst in te vullen.

0 ja

0 nee

12. Ik snap vaak niet wat er met de vragen wordt bedoeld.

0 ja

0 nee

13. Het liefst vul ik een vragenlijst in de klas in.

0 ja

0 nee

14. Ik vind het wel handig dat er iemand in de buurt is die kan uitleggen wat er met een vraag wordt bedoeld.

0 ja

0 nee

15. Ik vul een vragenlijst altijd heel serieus in.

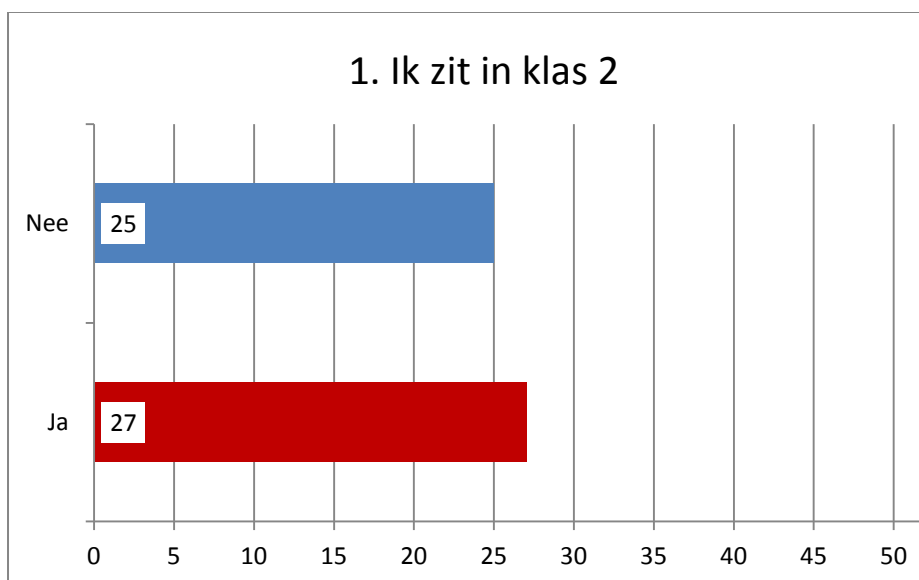
0 ja

0 nee

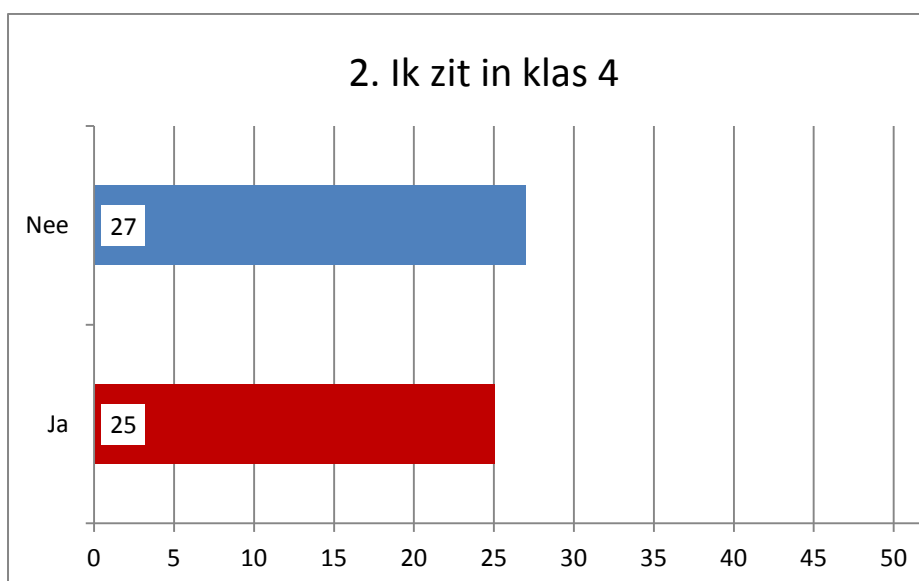
Uitkomst vragenlijst jongens klas 2 en 4.

Deze vragenlijst is door 27 jongens uit klas 2 ingevuld en door 25 jongens uit klas 4. In totaal door 52 jongens.

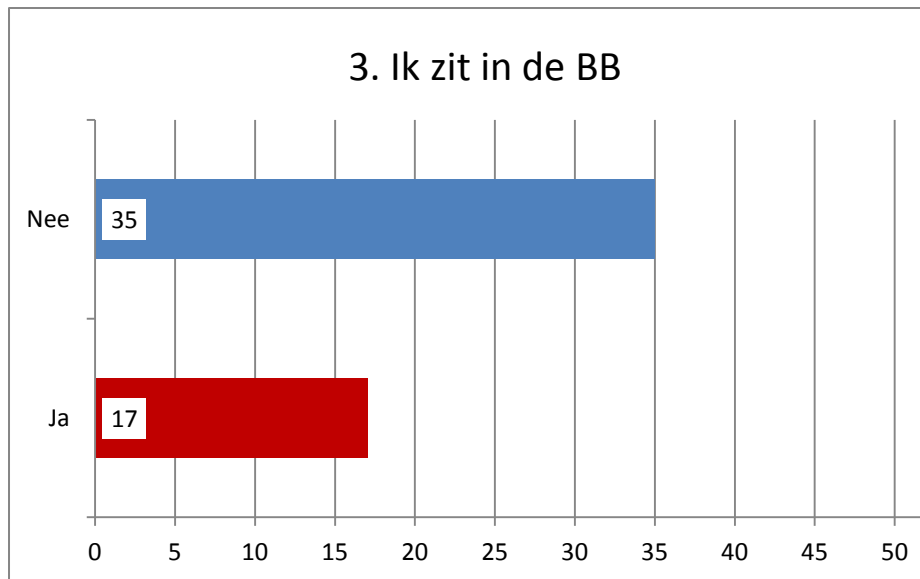
Klas
2-4

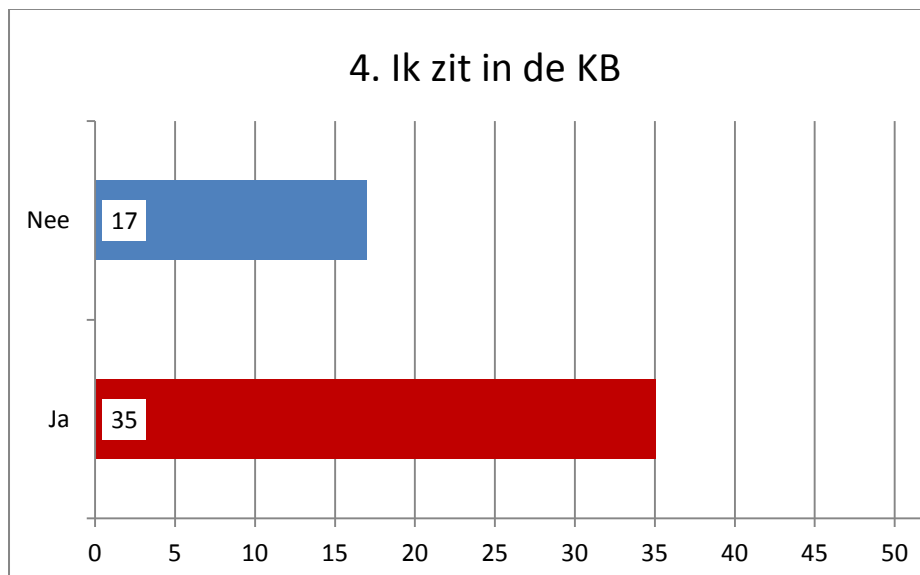
Klas
2-4

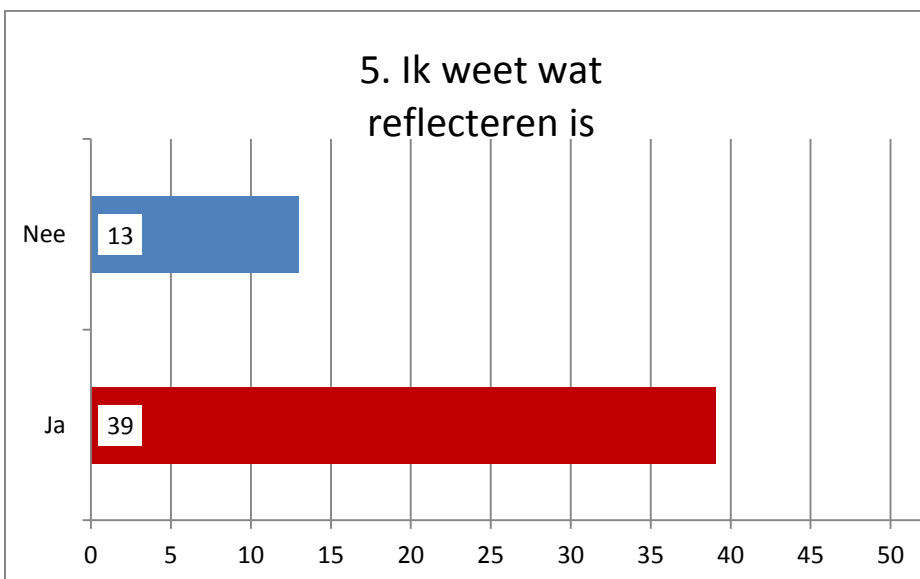
Klas
2-4

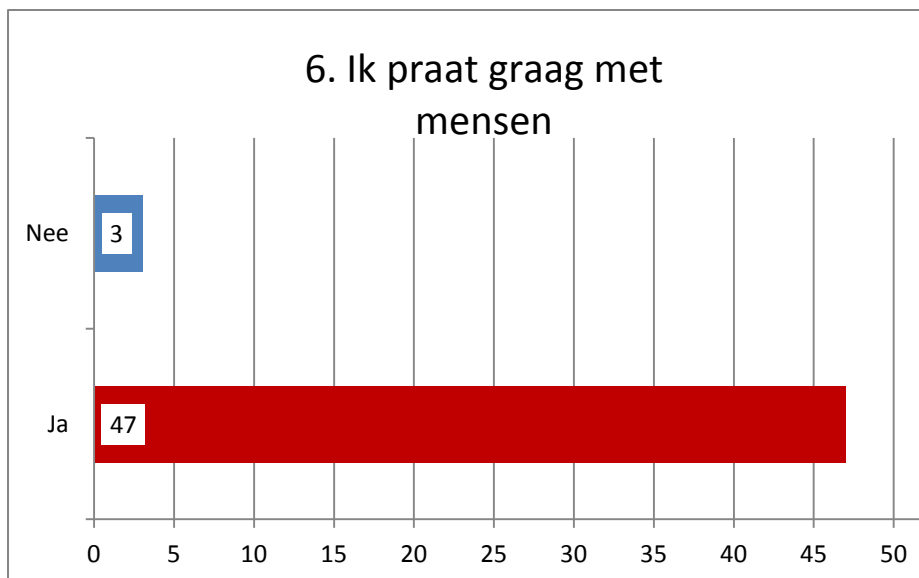
Klas
2-4

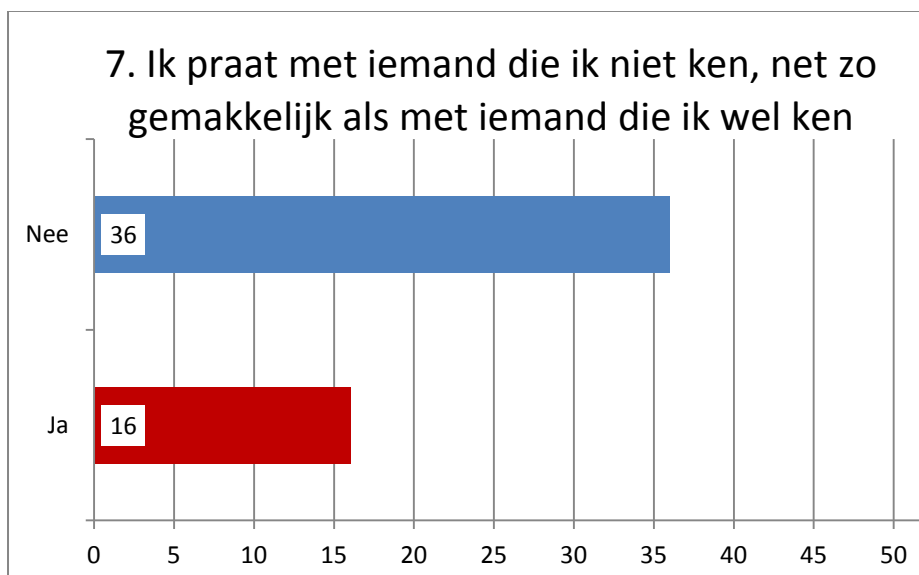
Klas
2-4

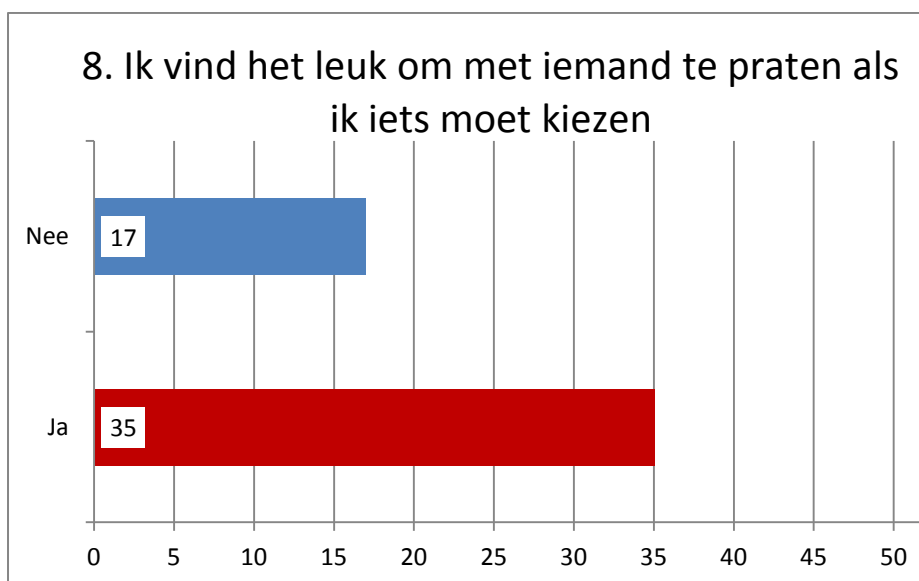
Klas
2-4

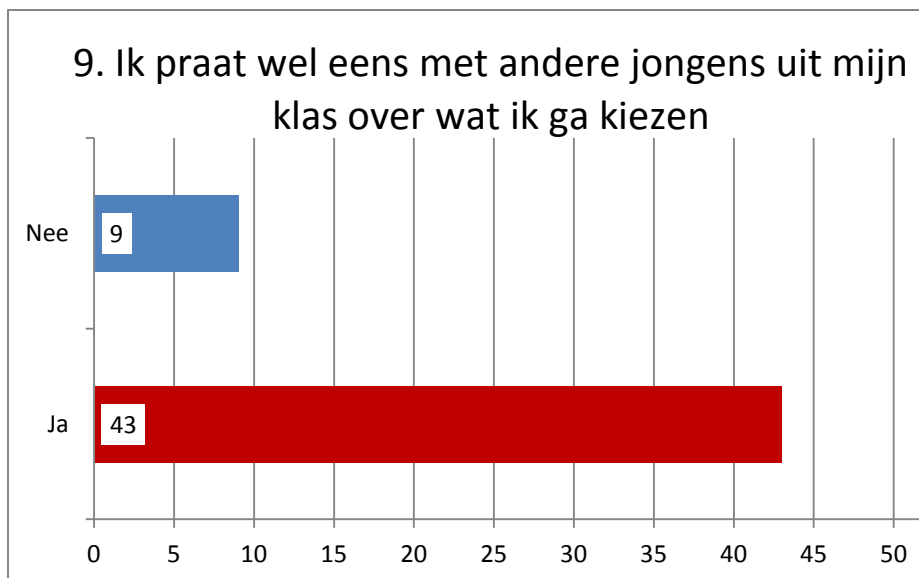
Klas
2-4

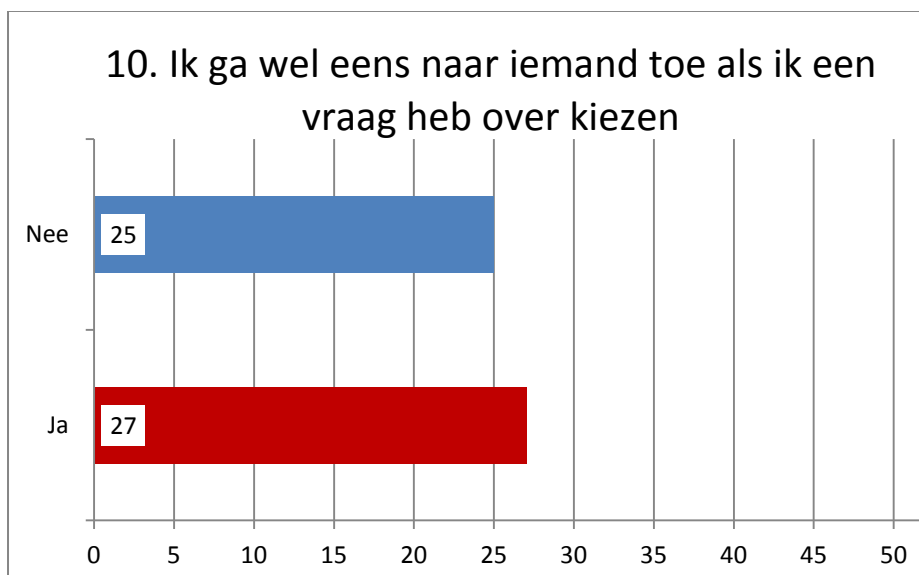
Klas
2-4

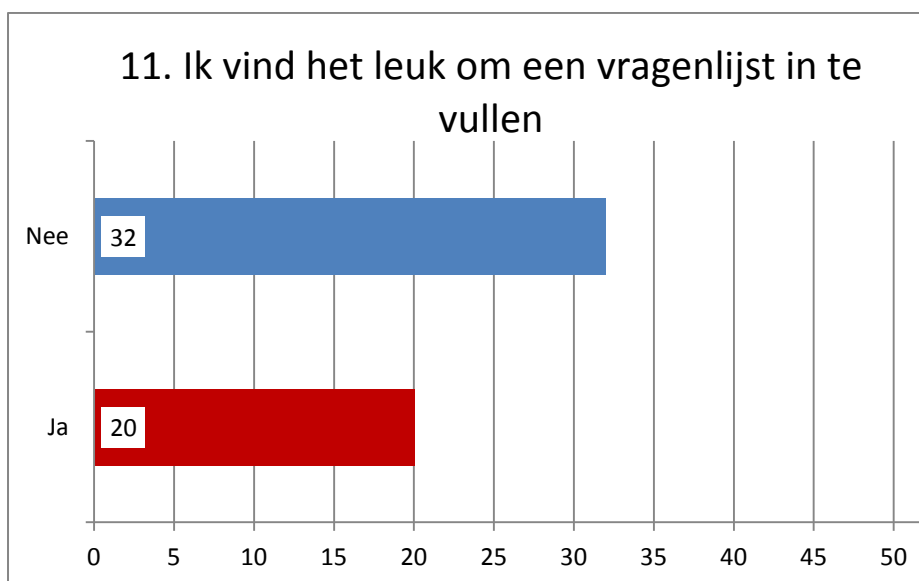
Klas
2-4

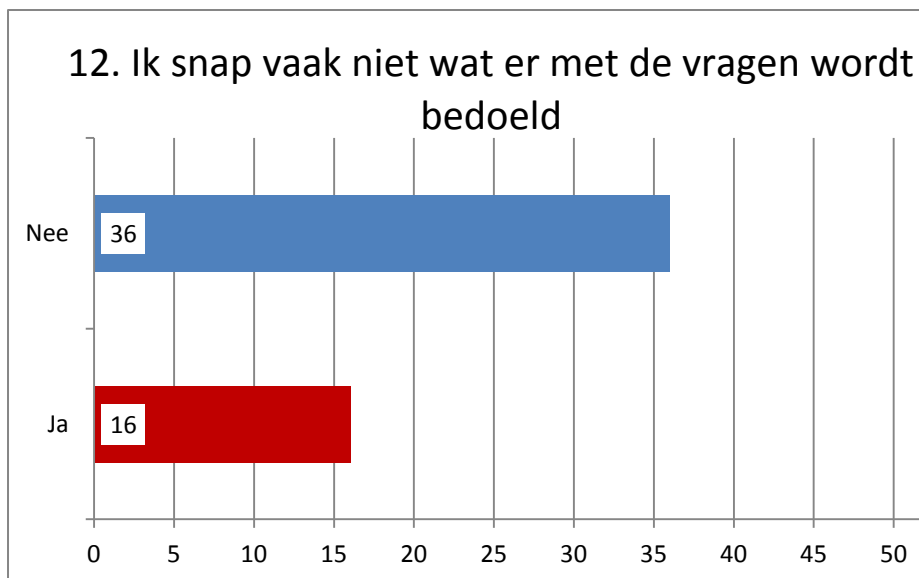
Klas
2-4

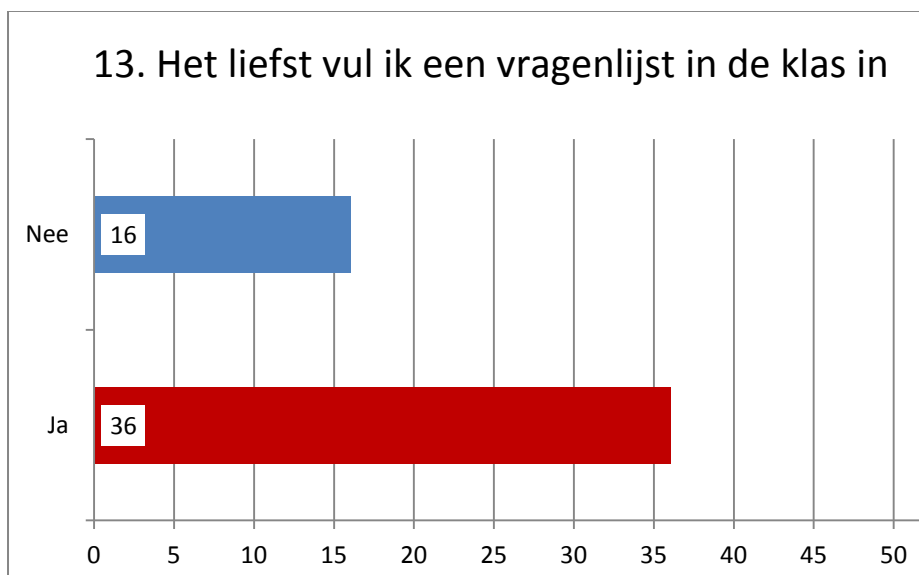
Klas
2-4

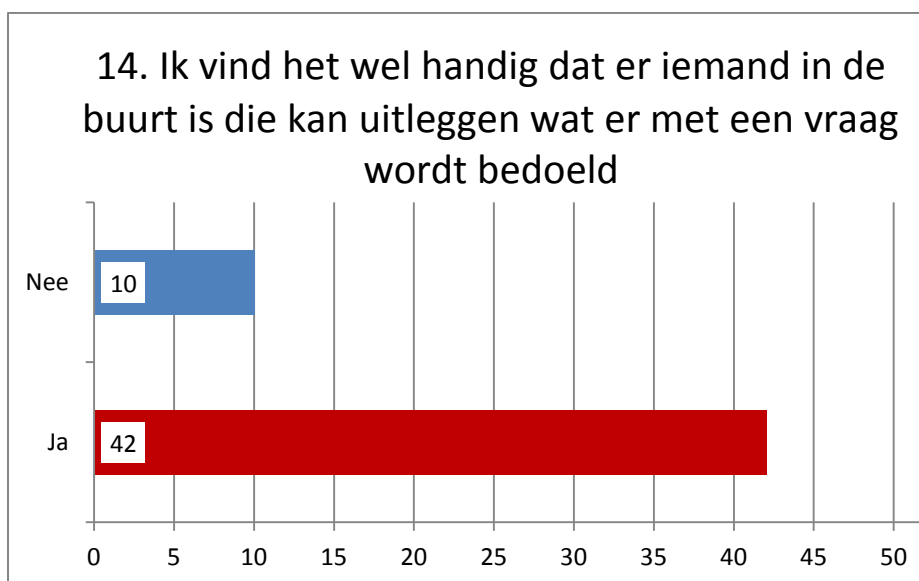
Klas
2-4

Klas
2-4

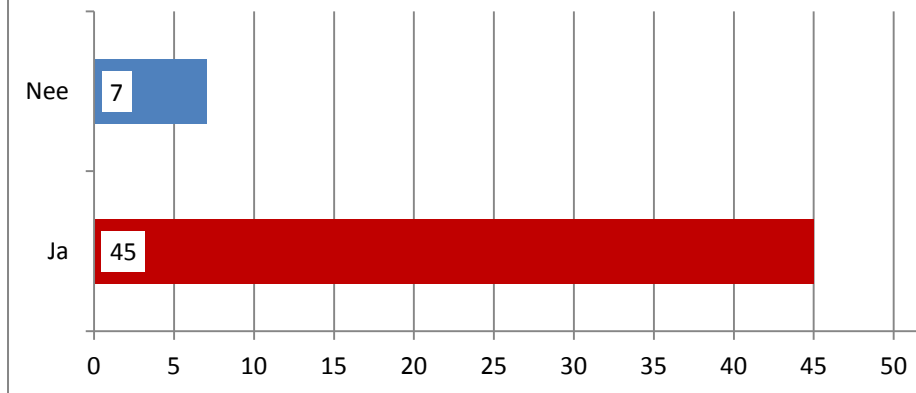

Klas
2-4

Klas
2-4

15. Ik vul een vragenlijst altijd heel serieus in

Bijlage 4

Vragen interview onderzoek reflectie met jongens.

1. Praat je liever met iemand of vul je liever een formulier in als je moet kiezen wat van invloed is op jouw toekomst?
2. Welk moment is volgens jou het beste om een gesprek te voeren of om een formulier in te vullen als je moet kiezen voor een afdeling/opleiding?
3. Wordt jij wel eens uitgenodigd voor een gesprek/formulier invullen over jouw toekomst?
4. Hoe lang mag een gesprek ongeveer duren?
5. Hoeveel vragen maximaal op een formulier om in te vullen?
6. Waar zou je het liefst een gesprek met iemand voeren in school?
7. Met wie praat je het liefst in school over jouw toekomst en wat je moet kiezen?
8. Met wie praat je het liefst buiten school over jouw toekomst of over wat je moet kiezen?

Samenvatting interview jongens 2de klas

	Leerling 2.1	Leerling 2.2	Leerling 2.3	Leerling 2.4	Leerling 2.5	Leerling 2.6
1. Praat je liever met iemand of vul je liever een formulier in.	Praten.	Formulier, meer tijd om na te denken.	Praat liever.	Formulier.	Formulier is gemakkelijker kun je je het zo aankruizen.	Formulier, Ik kan het dan beter uitleggen.
2. Welk moment is het beste om te reflecteren.	Na activiteiten.	Als het rustig is.	Als je voor een keuzemoment staat.	Aan het eind van het schooljaar	Voor en na activiteit.	Begin 2 ^{de} klas.
3. Wel eens gereflecteerd.	Geen gesprek gehad.	Geen gesprek gehad.	Geen gesprek gehad.	Nee.	Nee geen gesprek gehad.	Een keertje op de basisschool
4. Hoe lang mag een gesprek duren.	Maakt niet uit.	Als het boeiend is mag het lang.	Kort maar krachtig.	Ongeveer 15 minuten.	Ongeveer 10 minuten.	10 a 15 minuten.
5. Hoeveel vragen max. op een formulier.	Maakt niet uit.	20 vragen.	10 vragen.	50 vragen.	15 vragen.	30 vragen.
6. Waar zou je het liefst een gesprek in school voeren.	Aparte ruimte	Speciale ruimte.	Gewoon in het lokaal.	Kantine of lokaal.	Rustige plek waar niemand stoort.	Kantoor of andere afgesloten ruimte.
7. Met wie praat je het liefst.	Maakt niet uit.	Vrienden, mentor.	Mentor, die weet veel over mij.	Maakt niet uit.	Directeur die moet het weten of mentor.	Mentor of leerlingcoördinator.
8. Met wie praat je het liefst buiten school.	Ouders of andere familie.	Ouders, vrienden.	Ouders, vrienden.	Ouders, andere familieleden.	Ouders.	Moeder, oma en vrienden.

Samenvatting interview jongens 4de klas.

	Leerling 4.1	Leerling 4.2	Leerling 4.3
1. Praat je liever met iemand of vul je liever een formulier in.	Formulier, kan ik beter nadenken.	Praten gaat bij mij gemakkelijker.	Praat liever, weet dan of het gemeend is of niet.
2. Welk moment is het beste om te reflecteren.	Meteen na activiteit en dan liever s 'middags.	Na activiteit, ik kan dan zeggen of iets goed of fout was.	Ver van te voren bij keuze. Voor of na activiteiten. (verwachtingen)
3. Wel eens gereflecteerd.	Wel formulier, geen gesprek.	Wel gesprek gehad maar mag vaker.	Ja met een project over alcohol.
4. Hoe lang mag een gesprek duren.	Ligt er aan waarover. Beroepskeuze mag lang.	Hangt van onderwerp af. Minder leuke dingen kort.	Maakt niet uit. Over kiezen mag lang.
5. Hoeveel vragen max. op een formulier.	Niet te veel max. 20.	Maakt niet uit mag wel 80 vragen.	Ligt er aan waar het over gaat max 30.
6. Waar zou je het liefst een gesprek in school voeren.	Op een rustige plaats.	Als het er rustig dan praat dat gemakkelijker.	Aparte ruimte waar niemand je ziet praat je vrijer.
7. Met wie praat je het liefst.	Iemand die er verstand van heeft.	Klasgenoten of docent waar je goed mee op kunt schieten.	Iemand die het weet en waar ik goed een gesprek mee kan voeren.
8. Met wie praat je het liefst buiten school.	Ouders en andere familie die vragen stellen.	Moeder en stiefvader, zus en zwager en vrienden.	Ouders, opa en vrienden die het interessant vinden.

Bijlage 5

Enquête reflectie jongens

Deze enquête bestaat uit 27 vragen.

1. Als ik moet kiezen voor een beroep of opleiding, vind ik dat:

☐ moeilijk

☐ gemakkelijk

☐ interessant

☐ vervelend

2. Als iemand iets van mij wil weten over wat voor werk ik later wil doen, vind ik dat:

☐ vervelend

☐ leuk

☐ gewoon

3. Ik vind het leuk om met iemand over een beroepskeuze te praten.

☐ ja

☐ nee

4. Ik vind het leuk om een formulier over een beroepskeuze in te vullen.

☐ ja

☐ nee

5. Als ik met iemand over een eventuele beroepskeuze moet praten mag dat gesprek ongeveer.

☐ 10 minuten duren

☐ 15 minuten duren

☐ 30 minuten duren

☐ maakt mij niet uit

6. Als ik een formulier moet invullen over een eventuele beroepskeuze mogen hier maximaal.

☐ 10 vragen opstaan

☐ 20 vragen opstaan

☐ 30 vragen opstaan

☐ maakt mij niet uit

7. Ik snap altijd wat er met de vragen wordt bedoeld.

☐ ja

☐ nee

8. Ik vraag wel aan iemand als ik een vraag niet snap.

☐ ja

☐ nee

☐ ik vul maar wat in

9. Als ik met iemand over een beroepskeuze moet praten doe ik dat het liefst:

☐ alleen

☐ in een groep

10. Als ik op school met iemand in gesprek moet doe ik dat het liefst in:

☐ theorielokaal

☐ kantine

☐ praktijklokaal

☐ speciale gespreksruimte waar het rustig is

11. Ik vind het niet leuk dat andere leerlingen kunnen zien als ik met iemand moet praten.

☐ klopt helemaal

☐ maakt mij niet uit

☐ als anderen het maar niet kunnen horen

12. Ik vind het niet erg om over een beroepskeuze met iemand te praten die ik niet ken.

☐ maakt mij niet uit

☐ vind ik niet leuk om met een vreemde te praten

☐ ik praat juist liever met een vreemde

13. Als ik niet op school ben praat ik vaak over een eventuele beroepskeuze met: (je mag meer antwoorden aankruisen)

☐ ouders

☐ andere familie (opa, oma, oom, tante, neef, nicht)

☐ vrienden

☐ iemand anders

14. Welk moment is het beste om te praten/ formulier in te vullen?

☐ maakt mij niet uit

☐ na een activiteit (beroependoedag, beroepenmarkt, excursie)

☐ voor een activiteit

☐ voor en na een activiteit

15. Als ik moet praten/ formulier moet invullen over een beroepskeuze doe ik dat:

☐ omdat ik het moet doen

☐ serieus

☐ ik vul maar wat in

16. Als ik iets wil weten over een beroepskeuze ga ik uit mijzelf naar iemand toe.

☐ ja geen probleem

☐ vind ik wel een probleem

☐ nadat ik een poosje heb getwijfeld ga ik toch

17. Ik vraag ook wel eens wat aan iemand die een bepaald beroep uitoefent.
(bijvoorbeeld aan een automonteur wat leuk of minder leuk aan zijn beroep is)

☐ ja doe ik wel eens

☐ nee doe ik nooit

☐ durf ik niet

18. Met wie zou je het liefst in school praten over een beroepskeuze?

☐ praktijkleraar

☐ theorieleraar

☐ decaan

☐ mentor

19. Hoe vaak moet een gesprek plaats vinden voor een keuzemoment in klas 2 en 4?

☐ 2 keer

☐ 3 keer

☐ mag van mij vaker

20. Ik praat veel met klasgenoten over een beroepskeuze.

☐ ja

☐ nee

☐ soms

21. De vragen uit de boekjes "Kiezen op komst" (2^e klas) of "wat kies jij" (4^e klas) die tijdens het mentoruur werden behandeld heb ik.

☐ zo goed als mogelijk ingevuld

☐ zo maar wat ingevuld

☐ hebben wij niet gebruikt

22. Ik vind het nuttig om de vragen uit deze boekjes in te vullen.

☐ ja

☐ nee

☐ weet ik niet want ik heb de boekjes niet ingevuld

23. Omdat ik vragen moet beantwoorden en omdat iemand steeds met mij in gesprek gaat denk ik beter na over mijn beroepskeuze.

☐ ja, vind ik wel

☐ nee, vind ik niet

☐ maakt mij niet uit

24. Omdat ik deze gesprekken moet voeren kan ik gemakkelijker kiezen/

☐ Ja

☐ Nee

☐ Weet ik niet

25. Het gesprek dat we houden over beroepskeuze gaan we opnemen en later met jouw ouders terug kijken.

☐ ja, dat vind ik een goed idee

☐ nee, dat hoeft van mij niet

☐ maakt mij niet uit

26. Denk jij dat het beter is dat iemand met jou gaat praten over jouw beroepskeuze die jou vanaf de eerste klas tot en met de vierde klas lesgeeft?

☐ ja want hij kent mij dan goed

☐ nee maakt volgens mij niets uit

☐ dat weet ik niet

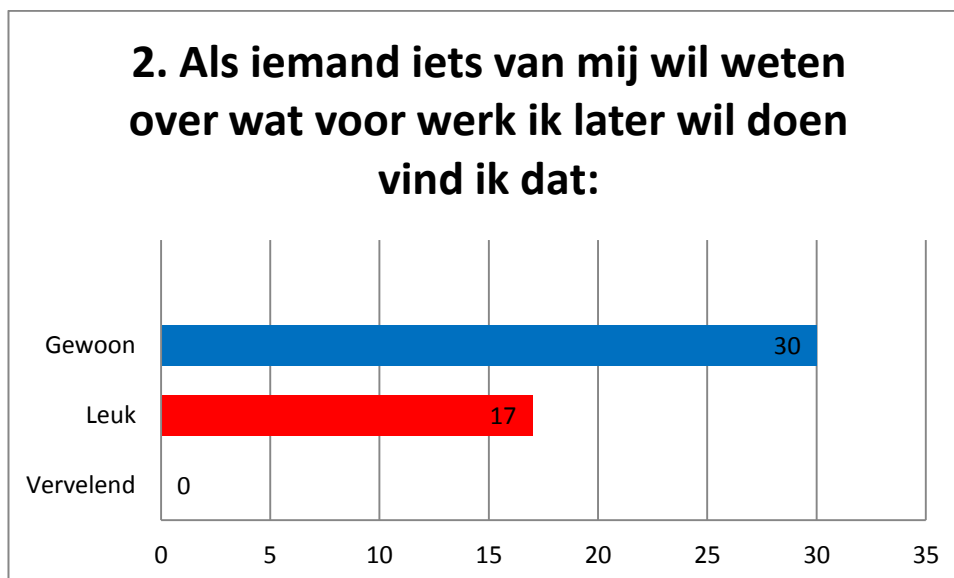
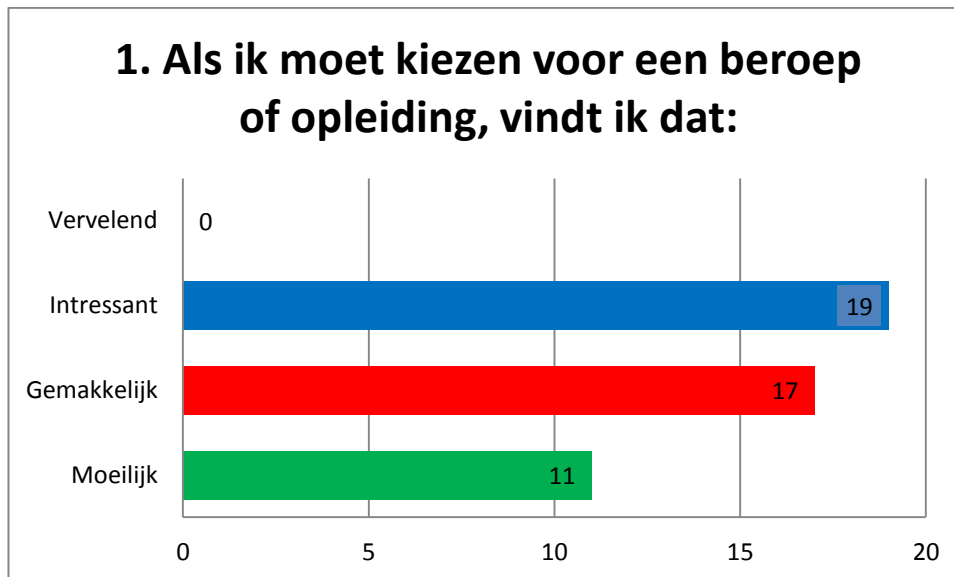
27. Ik vond het leuk om dit formulier in te vullen.

☐ Nee

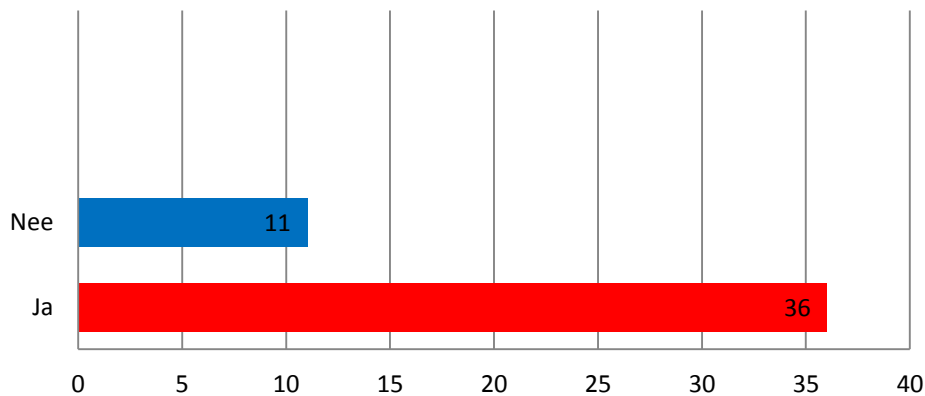
☐ Ja

Uitkomsten enquête.

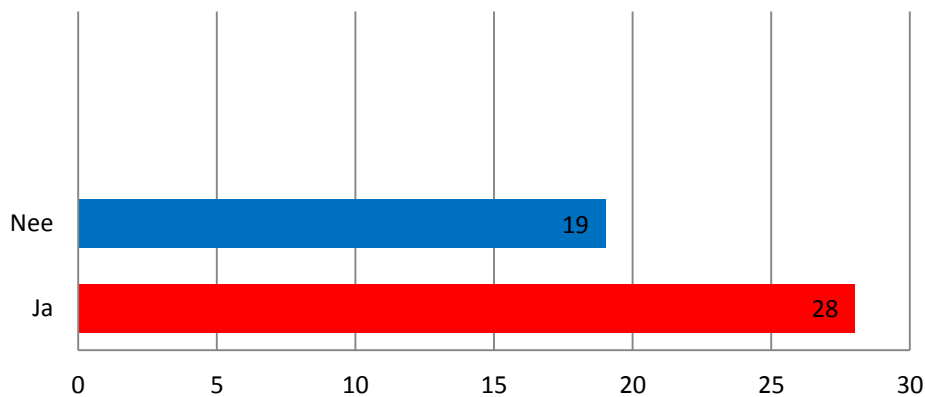
De enquête is door 47 jongens ingevuld uit klas 2 en klas 4.

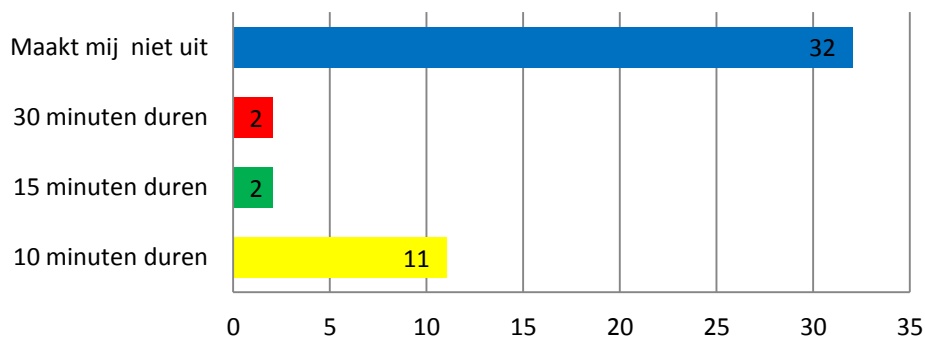
3. Ik vind het leuk om met iemand over een beroepskeuze te praten

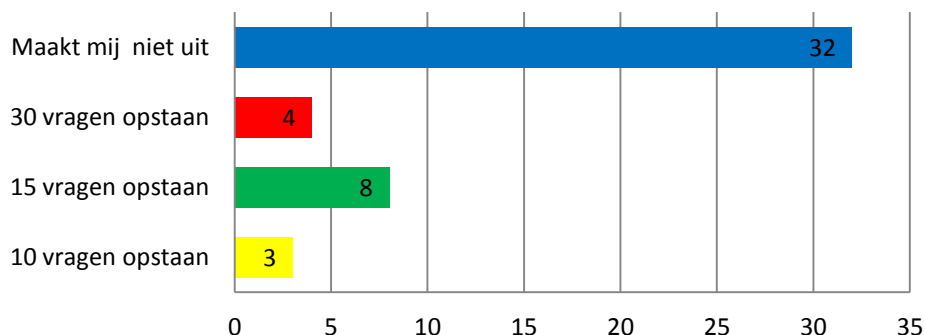
4. Ik vind het leuk om een formulier over een beroepskeuze in te vullen

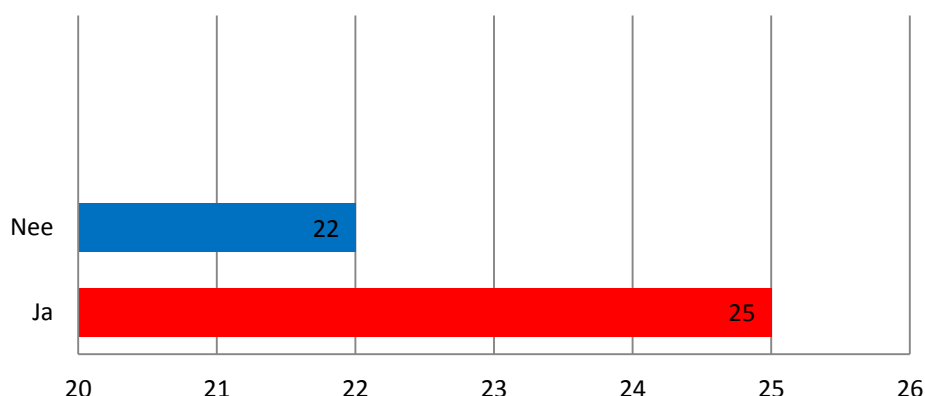
5. Als ik met iemand over een eventuele beroepskeuze moet praten mag dat gesprek ongeveer

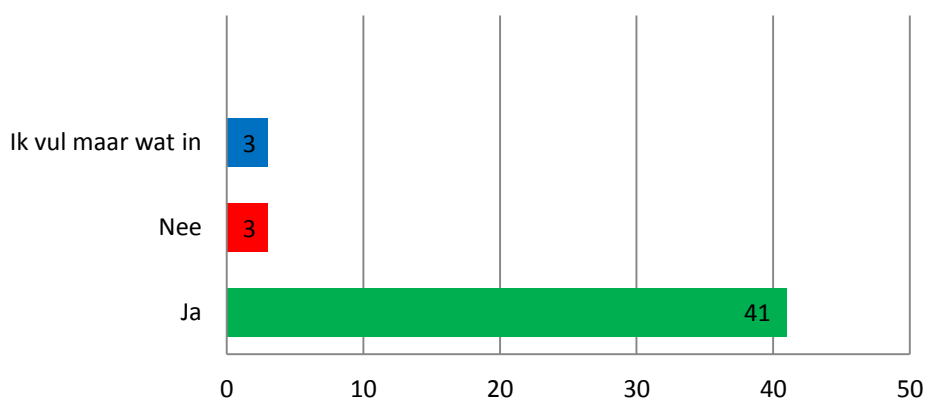
6. Als ik een formulier moet invullen over een eventuele beroepskeuze mogen hier maximaal

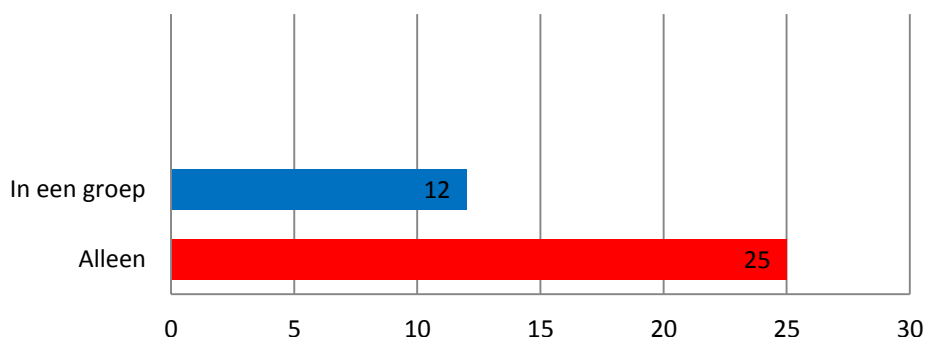
7. Ik snap altijd wat er met de vragen wordt bedoeld

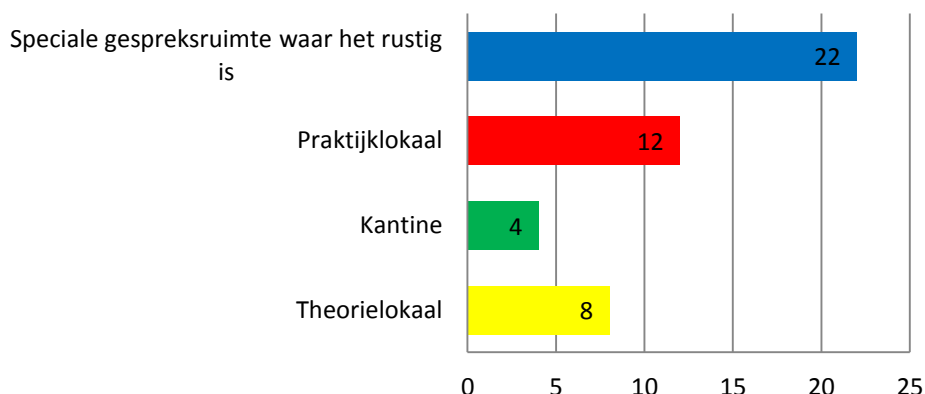
8. Ik vraag wel aan iemand als ik een vraag niet snap

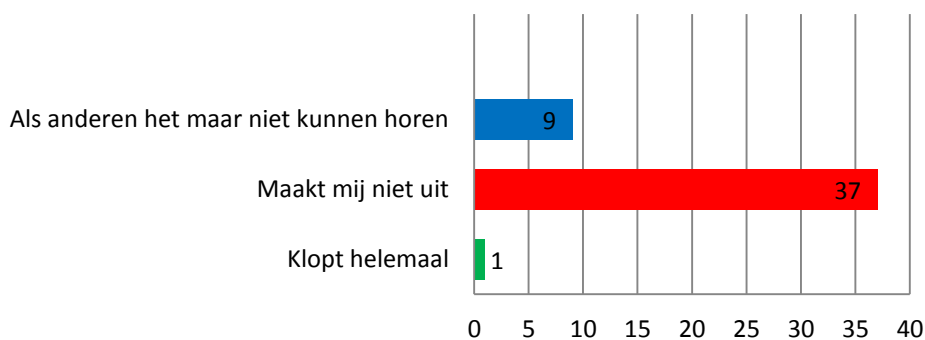
9. Als ik met iemand over een beroepskeuze moet praten doe ik dat het liefst:

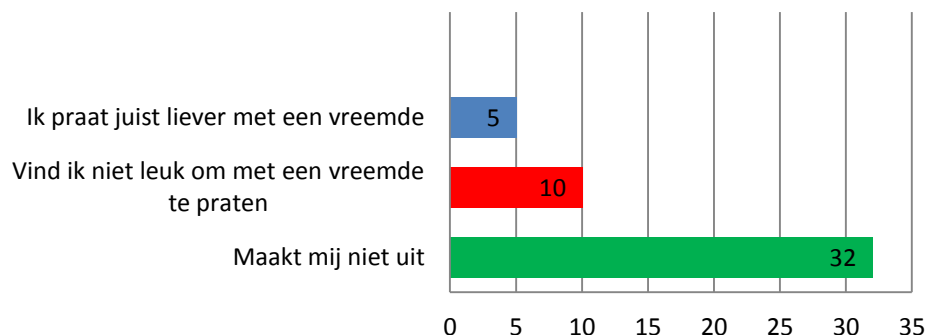
10. Als ik op school met iemand in gesprek moet doe ik dat het liefst in:

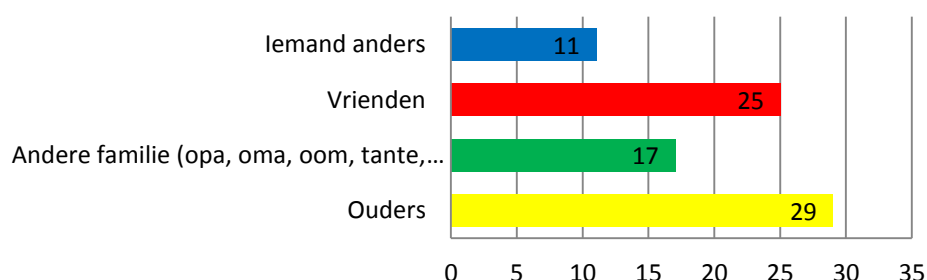
11. Ik vind het niet leuk dat andere leerlingen kunnen zien als ik met iemand moet praten

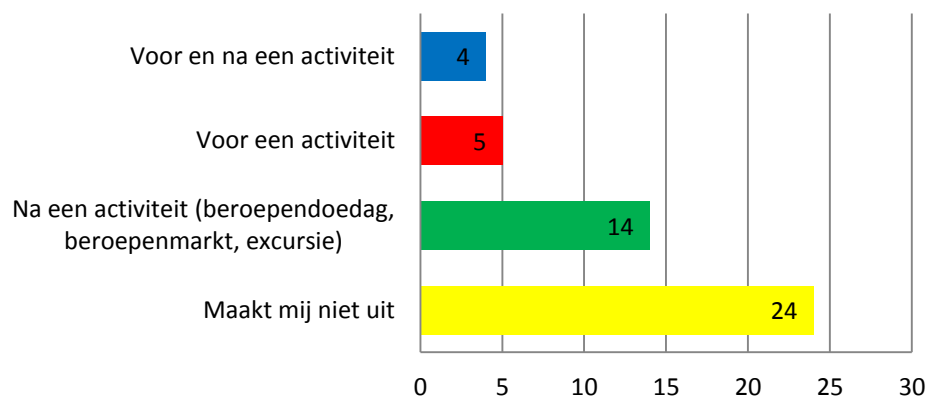
12. Ik vind het niet erg om over een beroepskeuze met iemand te praten die ik niet ken

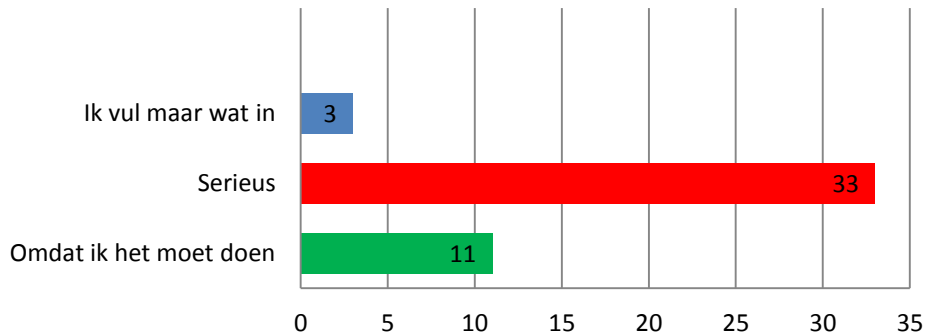
13. Als ik niet op school ben praat ik vaak over een eventuele beroepskeuze met: (je mag meer antwoorden aankruisen)

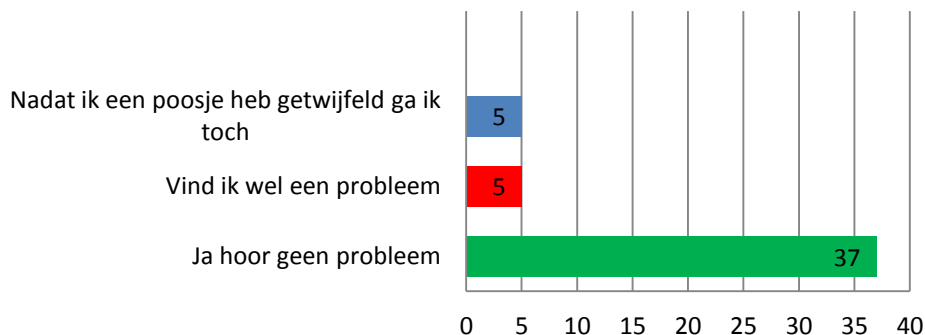
14. Welk moment is het beste om te praten/formulier in te vullen?

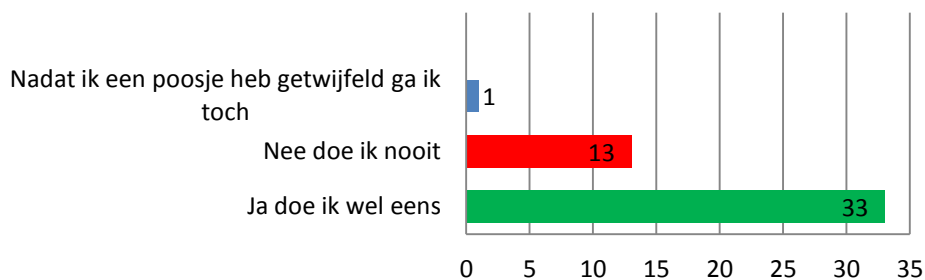
15. Als ik moet praten/formulier moet invullen over een beroepskeuze doe ik dat:

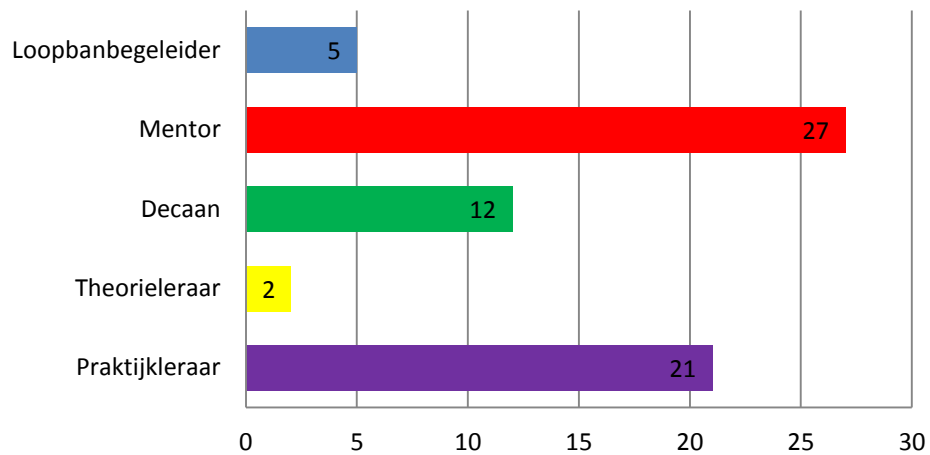
16. Als ik iets wil weten over een beroepskeuze ga ik uit mijzelf naar iemand toe

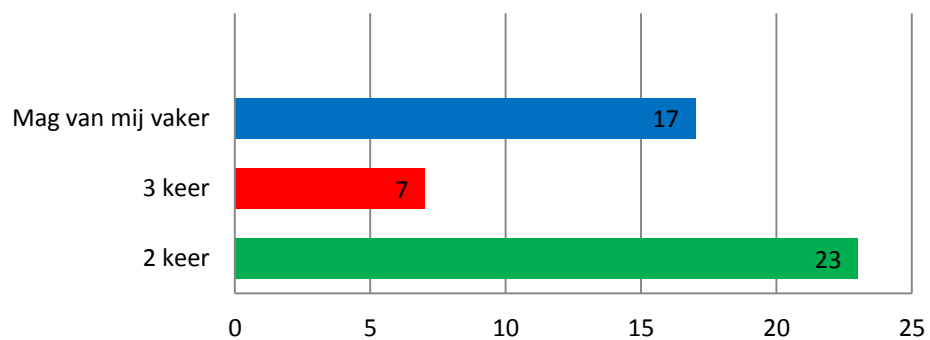
17. Ik vraag ook wel eens wat aan iemand die een bepaald beroep uitoefent. (bijvoorbeeld aan een automonteur wat leuk of minder...

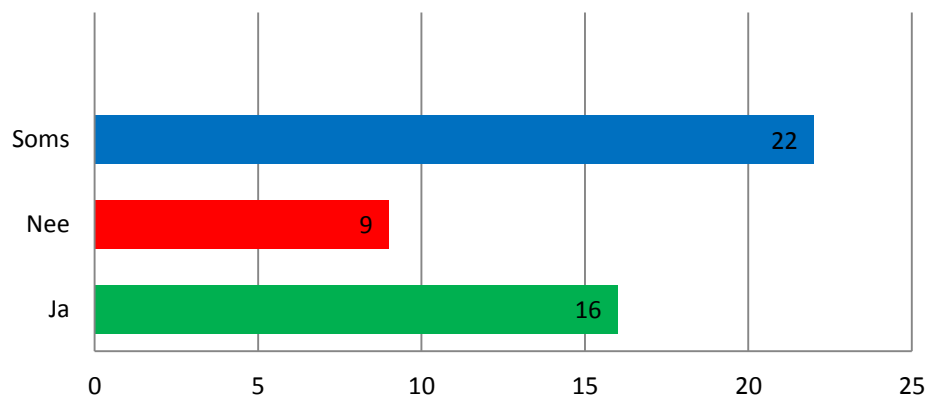
Met wie zou je het liefst in school praten over een beroepskeuze?

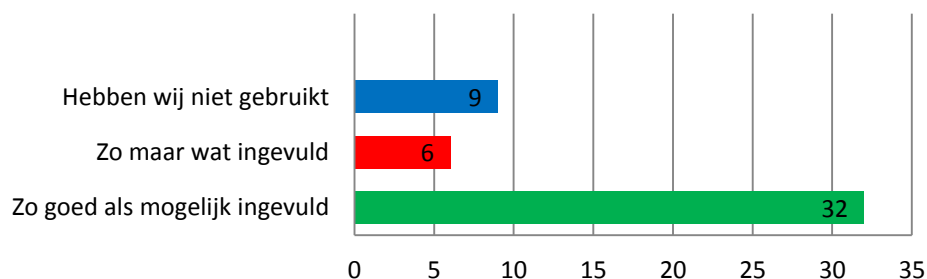
19. Hoe vaak moet een gesprek plaats vinden voor een keuzemoment in klas 2 en 4?

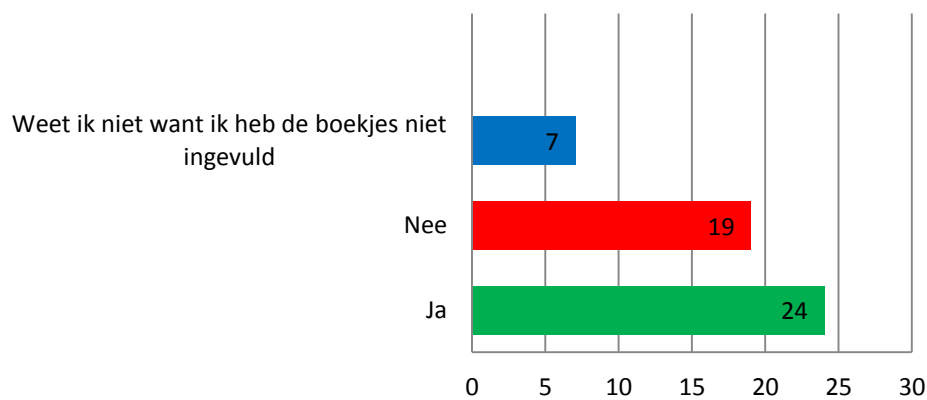
20. Ik praat veel met klasgenoten over een beroepskeuze

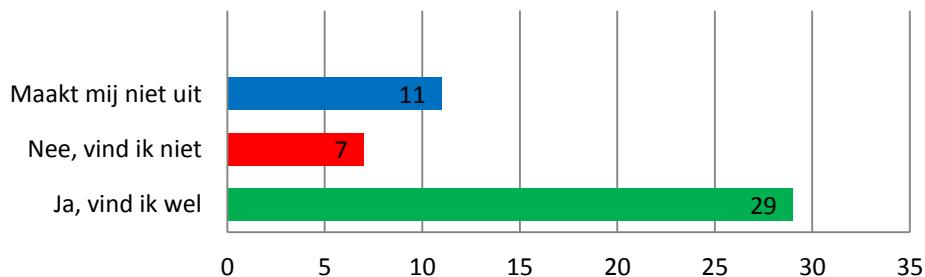
21. De vragen uit de boekjes "kiezen op komst" (2e klas) of "wat kies jij" (4e klas) die tijdens het mentoruur werden behandeld heb ik

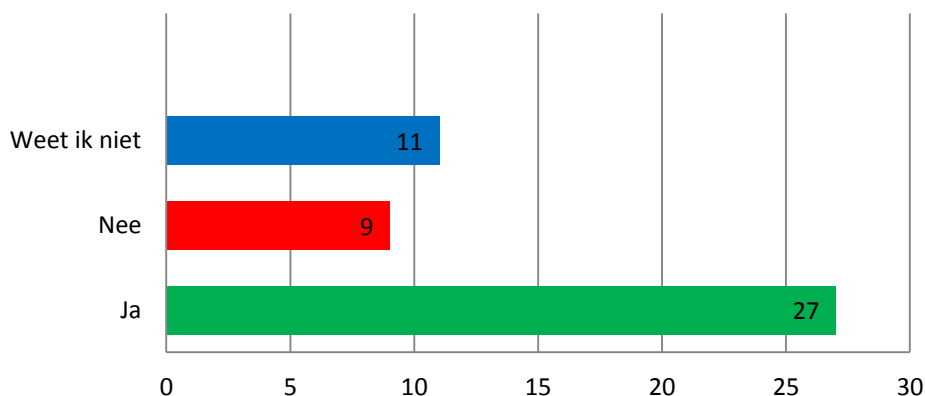
22. Ik vind het nuttig om de vragen uit deze boekjes in te vullen

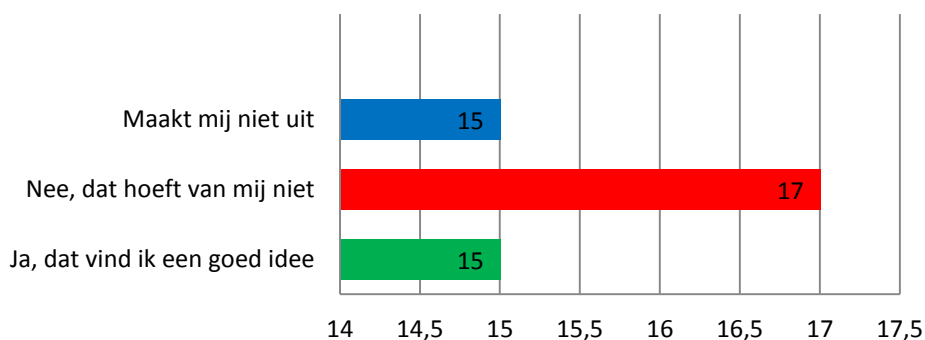
**23. Omdat ik vragen moet
beantwoorden en omdat iemand
steeds met mij in gesprek gaat denk
ik beter na over mijn beroepskeuze**

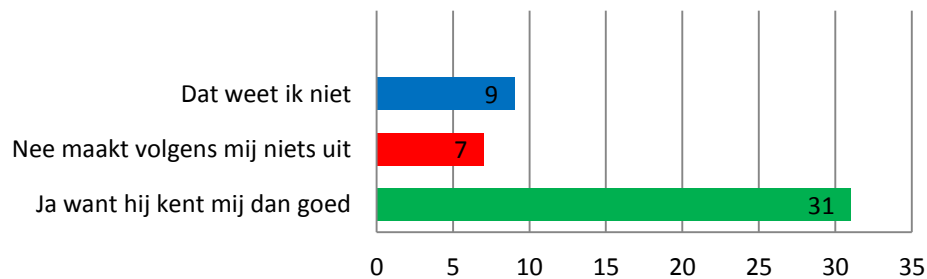
**24. Omdat ik deze gesprekken moet
voeren kan ik gemakkelijker kiezen**

**25. Het gesprek dat we houden over
beroepskeuze gaan we opnemen en
later met jouw ouders terug kijken**

26. Denk jij dat het beter is als iemand met jou gaat praten over jouw beroepskeuze als die jou vanaf de eerste klas tot en met de vierde...

27. Ik vond het leuk om dit formulier in te vullen

